

UDK 821.163.4:398(497.5Pelješac)

Izvorni naučni rad

Marijana TOMELIĆ-ĆURLIN (Split)

Odsjek za hrvatski jezik i književnost, Filozofski fakultet, Split
mtomelic@ffst.hr

Dijana ĆURKOVIĆ (Zagreb)

Odjel za dijalektologiju, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb
dcurkov@ihj.hr

JEZIK, VIROVANJA I ZAVITI NA PELJEŠCU

U okviru istraživanja usmene predaje središnjega dijela poluotoka Pelješa, autorice bilježe brojna vjerovanja i zavjete. Rad je analiza dijela prikupljene građe. Prvi dio analize donosi vjerovanja, a drugi zavjete vezane za životni ciklus pojedinca u tradicijskoj kulturi, vezane za godišnji kalendar seoskih zajednica u središnjemu dijelu poluotoka Pelješa. Glavna je svrha rada dati detaljan opis mjesnih govora Kune, Pijavičina i Potomja, i to na temelju tradicijskih književnouslymenih priča koje se danas mogu čuti od izvornih govornika, a koje su nerijetko odraz mediteransko-balkanske kulturne sredine. Tematika i motivi otkrivaju i kršćanske i pretkršćanske korijene.

Ključne riječi: *Pelješac, vjerovanja, zavjeti, dijalekt, usmeno-književne priče*

1. Uvod i metodologija

Istraživanje folkloru u svojoj cjelokupnosti predstavlja teksturu međusobno povezanih raznovrsnih elemenata, predstavlja dio društvenoga života svakoga čovjeka (Strobach, 1989: 65). Kompleksnost i višeslojnost folkloru nije lako jednoznačno opisati pa ćemo se zadržati na analizi usmenih priča, i to prema njihovu izrazu i sadržaju.¹ Drugim riječima, u ovom će radu pažnja biti posvećena književnouslymenim zapisima iz središnjega dijela poluotoka Pelješa i njihovu jeziku, novoštokavskome

¹ Slična analiza započeta je u Tomelić Ćurlin, Ćurković (2012).

ikavskom dijalektu. Prije navođenja zapisa i njihove analize, reći će se nešto o bitnim značajkama takvih zapisa.

Stari običaji i vjerovanja najduže su se sačuvali u folkloru manjih mjesta jer su ona manje od velikih gradova zahvaćena društvenim, demografskim i industrijalizacijskim promjenama. To ne znači da u gradovima nema usmene književnosti, upravo suprotno. No, usmena književnost gradova većinom je sadržana u urbanim legendama, anegdotama i vicevima dok su na selima življe priče iz tradicionalne usmene književnosti, tj. epovi, poezija, legende, predaje, ali i anegdote, vicevi i sl. Bitna zajednička značajka im je nepostojanost detalja, dok je temeljna radnja postojana.² Primjerice, poznato je da su bugarštice koje je u svome *Ribanju i ribarskom prigovaranju* zapisao Petar Hektorović Hvaranin zabilježene diljem Balkana, dakako u nešto izmijenjenim inačicama.³ Prema tome, priče koje donosimo u ovome radu odraz su tradicije poluotoka Pelješca, ali i šire kulturne mediteransko-balkanske zajednice.⁴

Rad polazi od rukopisnoga dnevnika Rine Tomelić (rođ. 1949.) koja već dugi niz godina bilježi sve što se tiče književnousmenoga naslijeđa poluotoka Pelješca, razne priče, pjesme, običaje i vjerovanja koja je ona čula od svog oca, a on opet od svoga, što je tipično za usmenu književnost koja se prenosi *s koljena na koljeno*, odnosno s jedne generacije na drugu. Da bi se dao što cjelovitiji opis kulturne baštine u središnjemu dijelu poluotoka Pelješca, građa je upotpunjena terenskim istraživanjima.

Prikupljen je niz književnousmenih oblika, kao što su pučke epske i lirske pjesme, fraze, poslovice, bajalice i dr., no za ovaj rad izabrane su priče koje su tematski slične. Prikupljena jezična i usmenoknjiževna građa plod je preciznoga bilježenja i zapisivanja. Pripremljena terenska istraživanja provedena su 2006. i 2007. godine. Posebna je pozornost posvećena središnjemu dijelu poluotoka, i to mjestima Kuni, Pijavičinu i Potomju.⁵

Iz navedenoga proizlazi da su zapisi prikupljeni dvama načinima:

² Usp. Bošković Stulli (1997: 97) „temeljne su razlike između napisanih književnih djela koja postoje kao jednom za svagda utvrđeni tekstovi, i onih koja postoje jedino u pričanju, premda se mogu kasnije i zapisati.“

³ Hektorović je naveden kao nasumičan primjer. Naime, D. Fališevac (2007: 290) ističe „da je strukturiranje književnog djela prema modelu što ga pruža usmena i pučka književnost konstanta hrvatskog umjetničkog izraza od petrarkizma naovamo, te je povezanost ovih dvaju tokova prisutna na različitim razinama postojanja književnoga djela – od motiva, preko stiha pa do stilskih elemenata.“

⁴ Usp. V. S. Karadžić (1987) ili npr. S. Botica (2005).

⁵ Budući da je jedna od autorica porijeklom s poluotoka Pelješca, ispitanici su joj bili poznati, vrlo susretljivi i prije svega voljni pomoći. Većinom su to bili govornici iznad 50 godina, obaju spolova.

1. iz dnevnika Rine Tomelić;
2. bilježenjem iskaza izvornih govornika.

Dani su zapisi prikupljeni od pučkih kazivača i transkribirani u izvornu obliku, bez intervencija u vernakular. Uz svaki tekst navedene su nepoznate riječi. Prije tematske analize dan je osvrt na *srednjopeliške* govore, odnosno na dijalektne zanimljivosti potvrđene u tekstovima, s posebnim naglaskom na glasovnome razvoju i morfološkim posebnostima. U književnoj analizi promotreni su česti motivi i simboli različita podrijetla, zatim tematika i likovi te struktura priča i odnos kazivača prema njoj, ako je izražen.

Građa je podijeljena na dva dijela. Prvi dio (**Vjervovanja**) tiče se pojedinih vjervovanja vezanih za život pojedinca ili cijele zajednice. Tri su poglavlja toga dijela: **Virovanja u nadnaravna bića i pojave** i **Grci**. Drugi dio rada (**Peliški zaviti**) donosi opise starih zavjeta koji su pronađeni u središnjemu dijelu poluotoka Pelješca i podijeljen je na četiri poglavlja: **Zaviti o košare i o kuće** (ZK/I, ZK/II, ZK/III, ZK/IV), **Zavit o baštine** (ZB), **Zavit o marčanih petaka** (MP) te na kraju **Osobni zaviti** (OZ).

Prvo poglavlje prvoga dijela rada (**Virovanja u nadnaravna bića i pojave**) sadrži jedanaest priča, s time da zadnja u nizu ima dvije varijante. Navode se njihovi naslovi s kraticama u zagradama. Pojedine crtice označene su rimskim brojevima: **Vile** (V/I i V/II), **Lorko** (L), **Vištice** (V/I i V/II), **Uroci** (U), **Tenci** (T), **Ukleta mjesta** (UM), **Plavo oko** (PO) i **Košac** (K/I i K/II).⁶ Kazivači su sami proizvoljno davali naslove pričama. Imena kazivača navode se uz priču koju su oni ispričali.⁷ To su: iz Pijavičina: Vlado Surjan (rođ. 1922.) i Rina Tomelić (rođ. 1949.); iz Potomja: Živko Kirigijja (rođ. 1922.); iz Kune: Mihajlo Tomelić (rođ. 1944.).

Drugo poglavlje prvoga dijela rada (**Grci**) donosi lijepu priču, odnosno vjerovanje o prošlosti i porijeklu stanovnika jednoga mjesta na poluotoku. Priču je ispričala Marija Violić Matuško (rođ. 1940.) iz Potomja.

U drugome dijelu rada (**Peliški zaviti**) izdvojeni su pojedini zavjeti koji se i danas vrlo živo uklapaju u životnu sredinu toga područja. Prvi se odnose na one koji se tiču kuće i *košare*.⁸ To su zavjeti kojih se ljudi pridržavaju dva puta u godini: od Božića do Nove godine te za vrijeme poklada. Za to su poglavlje kazivači bili: iz Pijavičina: Marija Surjan (rođ. 1926.) i Rina Tomelić; iz Potomja: Stipo Mikula Violić (rođ. 1956.); iz Kune Mihajlo Tomelić.

Naslov prvoga poglavlja ovoga dijela glasi **Zaviti o košare i o kuće** te ima više cjelina označenih rimskim brojevima. I ovdje se koriste kratice navedene u zagradama: **Zaviti o košare i o kuće** (ZK/I, ZK/II, ZK/III, ZK/IV).

⁶ Vidi: Tomelić (2002a i 2002b), i Tomelić Ćurlin, Ćurković (2012: 275–288).

⁷ Uz ime ispitanika navodi se njegova godina rođenja.

⁸ Leksem *košara* označava prostor u kojemu živi stoka.

Slijede poglavlja pod naslovima *Zavit o baštine*, *Zavit o marčanih petaka* te na kraju *Osobni zaviti*. Kazivači su u ovome dijelu rada bili: iz Pijavičina: supružnici Marija i Vlado Surjan te Rina Tomelić; iz Potomja: Marija Violić Matusko; iz Kune: Mihajlo Tomelić.

2. Zapisi

2.1. Vjerovanja

2.1.1. Virovanja u nadnaravna bića i pojave

Víle I. <i>Ímā jédna būža na Pěcīštu i tū su víle stāle. Nísu nīkomu naškodile, a žívile su sáme. Bíle su lípe káko dívōjke dūgīh kósā. A nōge su in bíle jédna od tòvara, a drūga o čóvika. Ūjutru bi ih vídili káko nōsū vōdu u zlātnōn lāmici da se ūmijū.</i> (Rina Tomelić, rođ. 1949.) II. <i>Ōne izlazū iza pónoća i plāšū. Ōne se mōžū uvūc ū kuću i kros kjučānicu. Da ne bi dōlazile i plāšile ūzmū se dvā crnā nōža. Tō su nōži s crnīn rŭčicama i prikrīžū se, s nŭma se ūčini krīž. Ū zoru kā pīvci zāpivajū, dōju dvā crnā kŭška i svē se rāzbiži.</i> (Vlado Surjan, rođ. 1922.)	V/I <i>būža</i> - rupa <i>Pěcīšte</i> - toponim za brežuljak <i>stāt</i> - obitavati, živjeti <i>naškodit</i> - naštetiti <i>tòvar</i> - magarac <i>lāmica</i> - mala posuda
Višťice I. <i>I na drūgin je mīstima u pódne bílo belája. Kō kā se jédan iz Pijavičina vrācō dōma iz Dīngača. Bíće čóvik štōgo rádijo, ōli je bílo sáta, vríme se áloco određivalo. Bílo līto, vručina, sījē iz kamena. Ōn idē pū doma, svē mu níšto kō tēško, nŭgdī nīkoga, a nŭjemu svē kō da nīje sām. Kā je skŭrijo pōla púta, vídī jédna žena sidi nā kamenu ūs put, kōse jon rasplétene. Kā je imō pása mimodānjū, ōn rēče: - Dōbar dān! Óna skōči, zgrābi ga.</i>	VŠ/I <i>belāj</i> - nepritika <i>Pijavičino</i> - toponim za mjesto u središnjem Pelješcu <i>Dīngače</i> - toponim za predio na Pelješcu <i>áloco</i> - otprilike <i>skŭrit</i> - prijeći <i>pásat</i> - proći <i>mimodānjū</i> - pokraj nje <i>fōrca</i> - snaga

Imala je silnū fōrcu. Īcala ga visóko ũ zrak da će ga báciť nízà stranu. Kād je vīdijo ònū pūstu stŕminu, òn rěče: - Bōže mōj! - pa se prikrsti. Ŭtō zàpivā pívac, òna š njīn brzo hŕdne ò pūt. Kād se pŕibrō, nīgdī nīkoga. Nāšō se dī sidī nā sri pūta, sām. Ònē ženē nīgdī. Ò straha ũdri tŕčat. Dōje dōma jédva u dúhu i tō jin pripòvidi. Rékli su mu: - Mòli Bōga da si se prikrstijo i zavápijo Bōga i da je zàpivō pívac, a da nē, ne bi dōma žīv dòšō. Tō su ònē zlē žéne štō izlazū pŕiko pódne i hòće nàudit národu. Zàtō pódne i pŕiko pódne vājā učini dōma ũ kući.

(Vlado Surjan, rođ. 1922.)

II.

Bíla je i jédna žéna, nīko nē znā òkle je, zāšto je tūda pasávala i dī je hòdila, āli je ũžala pása kros sélo. Zà njū su govòrili da imā zlē òči. Žéne bi dīci narédile da kà je vīdū da brzo ũ špagu òd gāca ũčinū ròge supŕanjē. A žēnskima ĩspod trāvērse òli kòtule. Dica su tō i činila i bižala.

(Rina Tomelić, rođ. 1949.)

Lôrko

Gòvorū da je lôrko plāšijo na pūtu od Jānjinē za Cŕnū Gòru. Nīgdī na pòla pūta bíle su nīkavē mirine jōš od Dūbrovāčkē Rēpublikē. Tū bi lôrko òbnoć čekō kō će pása. Lôrko se mōgō pŕiobrāzi u kūška, u māška, u kózu, u mázgu, tòvaricu ili kónja. Táko se jédān Crnogórac vrācō dōma. Okāsnijo ũhitila ga nōć kà je pasávo mīmo ònē mirinē. Kā na pūtu stojī jédān līpī mālī kúčak, sām. Čòviku se smīlijo pa ga ũzejo u nāručē da će ga donī dōma dīci da se š njīm igraju. Kāko je hòdijo s kūškon u nāručū,

ícat - dignuti

hŕdnit - snažno odbaciti

bīt jédva u dúhu - jedva biti živ

VŠ/II

pasávat - prolaziti

úžat - često nešto raditi; običavati

špāg - džep

gāće - hlače

učínit ròge - podići kažiprst i mali prst

sūpranjē - prema njoj

trāvērsa - pregača

kòtula - suknja

L

lôrko - vukodlak, plašilo, zloduh

Jānjina - toponim za mjesto u središnjem Pelješcu

Cŕnā Gòra - lokalni toponim za predio poluotoka

mirina - ruševna zgrada

pásat - proći

ūhitit - uhvatiti

pasávat - prolaziti

klēh - tlo

<i>táko mu je ònī kúčak bījo svě težī. Nà kraju nīje mǝǝ vīše izdřža. Bácijo òn kúška nà kleh, a kúčak něstō. Gòvorū da je tō bījo lōrko, da je čóvik dóbro i pàsō.</i> <i>Znālo se dogódit da bi se lōrko priobrázijo u tòvara ili kónja pa bi čóvik kǎd bi ga vīdijo, ùzjašijo nà njega. ònda vīše né bi mǝǝ sǝbǝn vláda jěrbo bi lōrko rēsō i rēsō. Narēsō bi svǎ sīla. Kǎ bi svǎnilo, nǎšō bi se čóvik đigod na visokǝn vrhu òli na kùpīrti òd kućē.</i> (Rina Tomelić, rođ. 1949.)	kùpīrta - krov
Ténci <i>Tō su vukòdlaci. Prǎvǎ mišina. Da se obrǎnīš, trība se úbra trǝnǝv kólac i prǝbos ga. Nǎšō bi se kǝ bi tǝjo kóga prǝpas: napúhō bi mīh, vézō zá nj kónop i potézō ga po pútu. Jūdi bi víkali ò strǎha mīslēci da su ténci i vukòdlaci kǝjī némajū tǝlo, sǎmo mišinu!</i> (Živko Kirigjija, rođ. 1940.)	T mišina - mijeh mīh - mijeh
Kóšac I. <i>Nīko je vrīme hǎrala pomoritǎt na Žúpi. Domácin bi òbnǝc pǝšō lēc, a ùjutru bi osvǎnijo mǝtǎv. Tǝn pomoritǎti úzrok je bījo vukòdlak zvǎnī kóšac. Bījo je tō jǎkō zō čóvik kǝjī je ùmrō i Bǝg ga je kastigō i pritvòrijo u kóšca da činī zlò po svítu. Hòdijo je ò kućē o pónoća do zorē u dǝba kǎ jūdi spū. Stō bi prid vrǎta, kǝcō i zvō pǝ imenu i bēzimenenu. Čejáde bi se probúdilo i òzvalo, bíce da ga zǝvē súsíd. Òdma bi òstō mǝtǎv. Hòdilo je tǎkō rēdon po Pijavičinu. Dǝšō rēd nà zadnjū kúcu u sélū, na Cvítana. Òvī se dogovòrijo s ženǝn da pǝje donī žito i kǎ kóšac pǝčme zvǎt: - Cvítane! Cvítane! - da pǝčme vřti žřvanj i govórit: - Kǝga zǝvēš, nīje dǝma. - Òvī će stǎlno zvǎt, a tí stǎlno méji i govóri: Kǝga zǝvēš, nīje dǝma.</i>	K/I pomoritǎt - pomor Žúpa - toponim za središnji predio poluotoka Pelješca òbnǝc - noću kastrǝgat - kazniti bēzime - prezime čejáde - čovjek ili dijete, član obitelji šēnica - pšenica frǎtar - svećenik, franjevac korǎdǝz - hrabar Svētī líbar - Biblija nǎmah - odmah fērmat - prestati

Iza pódne Cvitan pòje u ògradu i ùberē vèlikī kólac o tr̃na. Zàoštri ga i stāvī za vr̃ata. Po vèčeri žēna počēla mlīt šēnicu. Tēga mòmentā pòčeo i kóšac zvāt: - Cvitane, Cvitane, dīgni se! - a žēna će i svēga m̃aha - Kòga zòvēs, nīje dōma!

Zòvē kóšac, a žēna odgovārā i tākō do pr̃vīh kokótā. Kā su kòkoti zāpivalī, ùmukō kóšac, a Cvitan zgr̃abijo kólac i kros vr̃ata za kóšcen.

Tīrči kóšac, a Cvitan za njīn kros sélo. Óde nēstō kóšac, a Cvitan zābijo kólac nā mistu dī ga je nēstalo. Otóle Cvitan pòšō u fr̃atra i svē mu ispripòvidijo. Po nóci su pòšli su dvā korādōza čòvika nā misto dī je bījo zabòden kólac. Fr̃atar je čitō iz Svētōg líbra. Nāmah se poprīd njīh ukázō grēb. Kā da su dīgli plòču, kóšac sidī nāsrid grēba s ženōn rasplétenē kosē, a unūtra prīd njima pēčenā kòkoš. Tāmān su se sprémali jīs.

Kóšac ti ònda pòdigō glāvu i rēkō: - Cvitane, Cvitane, kā ja nísan ùmijo tēbe, tí ćeš mēne!

Cvitan pòdigō kólac i š njīn zbòdē kóšca pa ònda i žēnu. Zapúhō sílan vītar, nēstalo ih je òdma i kóšca i ženē i grēba. Òstala góla lédina. Tākō su fērmale pomoritāti.

(Vlado Surjan, rođ. 1922.)

II.

Slāvku je bāba bíla iz Prīzdrinē. Óna mu je pripovídala da bi Kóšac u Prīzdrini zvō pod fūnistrōn onéga kòjī bi trībo sūtra pārtit. Táko je činijo svē dok se jēdān čóvik nīje sītijo pa ùbro tr̃nōv kólac i stō iza vr̃ata. Kād ga je Kóšac zāzvō, òvī skòčijo s onīn kócen pa zā njīn. Dóšli táko do Svētōga Vīda. Tū Kóšac ulētijo u jedān grēb. Óvī pòdigō plòču kā u grēbu m̃aska. Zbòjo je s kócen, iz njē izlētīla lepīrica. I táko svr̃šijo Kóšac.

(Živko Kirigjija, rođ. 1940.)

K/II

Prīzdrina - toponim za

mjesto u središnjem
Pelješcu

fūnistra - prozor

pārtit - otići, preneseno:
umrijeti

Úroci <i>U dāvnā vrimēna u Pijavičini i po Pēliscu bi se na kùpīrtu od košare stāvili rōzi od kozē ili brāva. Tō je bīlo prōtiv úroka i zlih òčijū. Rōzi su bīli kō kalāmīta da se úrok kōjī bi kō bācijo ili krīvō ōko kōjē bi glēdalo živīnu, zābije ū njīh da ne pōjē na ōnē u košari. U Pōtomju je jēdan čóvik držō na vrátima od košarē, dī mu je prāsac stō, cīlū lūbanju od brāva s rōzima. Govòrijo je da je tō zàto da mu né bi kōgo ùrekō prāca.</i> <i>Kād je u jednōga Kūnovjanina krēpala mázga u košari, pròmislijo je da je nīko bācijo úrok ná nju. Da mu ne krēpā drūgo živo kōjē je tū stālo, pòšō je u jédne ženē u sēlu kōjā je ūmila načīni zápis kōntra ùroka. Ōna je učinila zápis i dála mu ga, da ga stāvi īspod gréde u košari da mu se né bi vīše štōgo dogòdilo živōmu. Kāko je svē hòdilo kākō trībā, čòviku nīje vrāg dō mīrā, pòšō je vīdit štó je tō žena stāvila unūtra. Kād je razmòtō kārtu unūtra su bīla trī zīnā sōli i napīsano nīks, nīks, nīks, trī pūtā i nācrtānā trī križícā. Čóvik tō nīje tījo bācit nēgo je tō jōpet smòtō i vrátijo náse pod grédu, pod kùpīrtu, nēka stōji za svākī slūčaj. Mōžē bīt da je i sā jōš tāmo!</i> <i>Kā bi se blagoslívala vóda, na vodòkršće, s bīščanon bi se kītile košare. Stāviale se kīte bīšjana na vrāta i blagòslovjenōn vodōn bi se polívale. Jūdi su vīrovali da īn tō pomāžē.</i> <i>U Dōnjemu Sēlu dūndo Krísto bi čin bi kùpijo prāca, zatvòrijo vrāta i nīkomu vīše né bi dō da ga vīdí, da mu ga ne urēčū. Pústijo bi da ga vīdu jedīno kā bi ga zàklō! Da te kō ne urēčē, vājā obūc kōjī kōmād ròbe nāopako!</i> (Vlado Surjan, rođ. 1922.)	U Pēlisac - stari oblik toponima za poluotok Pelješac košara - štala, svinjac, kokošinjac brāv - ovan kalamīt - gromobran živo - stoka kārta - papir krēpat - umrijeti, crknuti
---	---

Ŭklēta mjēsta <i>Gòvorū da kòrte nīsū srītne za žívit, ni da òko kùće vājā sádit pālmū, čémpres i plāniku. Plānika znāčī pròpās kùcē!</i> (Rina Tomelić, rođ. 1949.) Plāvō òko <i>Nijédna žena u sélū nīje tīla nòsi pršten s plāvīn òkon. Govòrilo se da plāvō òko na prštenu nīje srītno. Āko ga nòsīš, da je tō vèlikā nèsrića. Nīke se žéne nīsū tèga džžale pa su pòčele kupóva i nòsi pršten s plāvīn òkon. Svě su in se sámē nèsriće dogádale. Vīrovanje je vīrovanje i vājalo ga se džža!</i> (Rina Tomelić, rođ. 1949.)	UM kòrta - prostor ispred kuće PO -
--	--

2.1.2. Grci

Grci <i>Pòtomjane su zvāli Grci. Gòvorū da su dóšli iz Grške, da su bíli jáko bógati, da su jin mázge zlātnīn pòtkovama bíle pòtkovane i da su jīh pòjili iz zlātnīh lāmīca. Bíli su jáko vrīdnī: dīzali su se poprīn zorē da jīh nè čujū kàko idū kros sélo pa prīko vrha ù Dingače, mázgama kòpita u kǵpe zamotávali. Bíli su nīkē drugē vīrē. Nèvirnici, bogumíli. Pri cǵkvōn svētōga Pětra, na gròbju i sǎ stojī plòča s ùklesanīn mǎčen i štīton. Govòrilo se da je tū ùkopān njīhōv knēz. Pripovídō je Ánto da su dólazili nīkī jūdī, da su njēga zvāli da jin dōjē dāt rǹku za pòdigni plòču, da vīdū štō je unūtra. Ōn je bījo vèliki čóvik i od kòrađa. Kǎ su pòdigli plòču, ĩspod je bījo grēb. Mislili su da će unūtra nǎc mǎč ili nīkī znǎk da je tu ùkopān njīhōv knēz òli da će nǎc zlāta ili štōgo vrīdnā. Nášli sǎmo jědnu kōs, òvū ĩzviše lǎkta, gòvori ōn dūgǎ, trī prštǎ, vīšǎ nēgo ù njega. Kolikī je tō bījo čóvik kǎ je u Ántu bilo dēboto dvǎ metra!?</i> <i>Tī štō su grēb otvárali, ūzeli kōs sǎ sobon da će je ĩspitíva. Kǎko ōnda, tǎko í sad! Nīkad</i>	G pòprin - prije kòrađ - hrabrost hótīt - htjeti dēboto - skoro ĩscufāt se - promijeniti prvotni oblik, potrošiti se (odjeća se npr. razvuče) zalúdu - uzalud sūma - dakle, ukupno Delòrīta - svetište Gospe od Loreta u Kuni
--	---

<i>se višje nje čulo ništa o temu. Dī je kōs završila, biće dī i gláva kōjū su našli u grēbu u gòmili, u Bašića u ògradi, kã su mlīli kãmen za pūt štò ga je vójska grádila po Pèliscu.</i> <i>Pòtomjani se nīsu tīli pokrstit. Hòtilo se dūgo dōk su tō učinili. Bīlo je tō, na svē jèdvite jãde i to pod úviton da njihōv bãrjãk u procēsiji idē prīvī. Táko se govòrilo táda.</i> <i>Mī se Pòtomjani nīsmo tīli pokrsti. Cřkva ti je od nãs ode Světōg Tōme. Pòtomje se i zòvē Po Tōmje. Zãto je Tōma, kō nèvirnī Tōma.</i> <i>Sãda, nãš bãrjak, u svīn procēsijama idē prīvī. I jōš ništo, svī bãrjãci imajū na vřhu krřž, a nãš kōpje. Tī je bãrjak bījo dēboto dūplo višī od svīh bãrjãka. Prikazīvō světōga Jūrja na kónju. Jédãn frãtar ga pokrãtijo i tō ònda kã su mórãli promínit bãrjak jēr se rōba bīla iscuřala, sãgnjila, rēse se rasúkale. Tãd su se Pòtomjani silno jídili nã frãtra, zãšto jin je tō učinijo.</i> <i>I sã jin se svīt iz drugīh mīstã rŭgã da su nèvirnici, Gřci. Nje zalúdu iz višje sélã Cřkva světōga Tōme. A i nōgometni klúb nan se zòvē Gřk!</i> <i>Pripovídã se i da su Pòtomjani bīli prīvī štò su òpjačkali pãpinū lãđu štò se nasúkala u Dīngaču. Biće da su in se i drugī prikjúčili i omãstili brk. Sŭma, pãpa je odrédijo da se za pòkoru na srīd Pèlisca zgrãdī cřkva, a nãjvišī díjo da plátū Pòtomjani. Táko je nãstala Delòrīta, zgrãdenã bãš na srīd srīde Pèlisca.</i> <i>(Marija Violić Matuško, rođ. 1940.)</i>	
---	--

2.2. Peliški zaviti

<i>Záviti o kōšarē i ò kućē</i> <i>I.</i> <i>Īmã li ovéga ĭgdī u svítu kō u nãs? Jã nĭgdī drŭgo nīsã čŭla za zãvite ò kućã i kōšara, nēgo óde! Óde u òvōn nãšōn bãndi svãkã</i>	ZK/I <i>bãnda</i> - strana <i>dŭrat</i> - trajati <i>setēmãna</i> - tjedan
--	--

kūća ga ĩmā. Tāmo u ònōn bāndi, bōme nē znān, u nīkima kūćama jēs, a nīke ga i nēmajū. Znān da je u naše tēte Kāte bījo zāvit, āli ništo mālo.

U nās je zāvit ò kućē i o kōšarē kōjī dūrā o Bōžića do Nōvē gōdinē. Bōže sáčuvāj da bi se táda štō ũnilo u kōšaru. U tū setēmānu se ne iznosī pēpeo iz kućē, tō je zāvit òd kućē, ne sēdla se mázga nīti se izgonī iz kōšarē, ne bācā se ĩspo gudína. Kūpus se ĩs poja mōžē úbrat i donī dōma za skūha i tō se smījē jīs, ali se kōrice i ònō òkolo njēga nē smījē dāt gudínu ni kōkošama, ni bācat nā strugu. Mī smo se téga tvřdo držali jērbo nas je bílo jednōn dōbro òpeklo.

Kā sa jā bíla mála, kākō je dūndo Níko žívijo daléko pa bi za Bóžić s tētōn Jūbōn ũžō dōlazi dōma jērbo je u nās bījo zāvit, vājalo bi pōc zāimat u drüğōga mázgu, za ga pōc dōgnat iz Čřkvica. Kākō smo ũvik tríbali píta mázgu u drüğōga, jēdan pūt je ótac rēkō māteri: - Ma, ũzeću òvū nāšū mázgu, pa āko mi se štō ĩmā dogódi, nēka se dōgodi! I pōšō ótac po dūnda Níka s nāšōn mazgōn, za nāprti kūfere, a tētu Jūbu stāvijo u intrēšēj. Óna je bíla gōspoja u ovolikīn tácima, đī bi óna mógla izāc nā noge. Táko je ótac prikřšijo zāvit! Kād ũjutru smo ĩmali štō vřdi: na mázgi na glávī, svē kākō stojī óglav, svē sáma živā rāna, dubóka kō přs, svē dō kosti! Svē ĩzglōđāno, a jādna bēštija svā izmorena.

Otáda smo glēdali da ne bi prikřšili zāvit!

(Marija Surjan, rođ. 1926.)

II.

E sā u òvō mōdērnō vríme, nísmo višē držali žīvo u kōšari pa je tvōj ótac līpo dōnijo kūške. Őn nīje abādō hòce li štō unīt ĩli iznīt ĩs kućē. Sēdan kūčākā mu je štō nēstalo, štō zgāzijo āuto, štō iz čřsta mīra krēpalo. Nīšto

gudīn - svinja

strūga - prostor ispred štale

dūndo - ujak, stric; bilo koji čovjek

zāimat - posuditi, zajmiti

dōgnat - dovesti

Čřkvice - toponim za mjesto na sjeveru Pelješca

kūfer - putna torba, kofer

intrēšēj - prostor između dviju natovarenih strana na mazgi

tāk - potpetica

táci - štikle

óglav - ular

bēštija - životinja, nametnik

ZK/II

abādat - mariti; posvećivati pozornost

destrīgat - nešto odstraniti

je mórō destríga jěrbo je tí jèdan kúčak po cìlū nóc zavíjo, tō ga nísí mǝgō slűša òd jada. Súsíd nan je imō málō díte, a od kűška se nje móglo spāt. Díte se strășilo, vājalo ga je destrígat. Bāba ga je prikorávala da je tō zātō štō ne abāda i kűšt zāvít, a od bేశtija u kőšari imā sāmō kűške, pa mu zātō ònī krepājū.

(Marija Surjan, rođ. 1926.)

III.

Mí imamo zāvít o kőšarē i ò kuće i tō dvā pútā nā godinu, o Božicu i o pòkladima. O Božicu zāvít trājē setēmānu svē do Nǝvē gǝdinē. Mí táda nē smijēmo ništa ni unīt ni iznīt iz kőšare ni is kućē, sāmō krűh i pāstu i štō nam je pǝtrebito za živít. Mǝžēmo pǝc kúpít u bűtigu i tō jīs, āli nē smijēmo ništa prímí ù kuću. Da me dǝjēš vǝdi i donēsēs mí škātulu kēksa, jā ti je mǝrān vrāti náse, ĩli da donēsēs sǝbon bombǝn, jā ti ga nēcū uzēs. ĩsto táko, ne bi ti mí štō dāli da odnēsēs od nās. Nāša Ānka je čekala da prǝjē zāvít da mǝžē pǝc i pródat ũje. Mí ti ništa nē smijēmo regalávat ni prímāt.

Bíla nam táko dǝšla nīka svǝjta u náske, a tí nísū znāli za òvī nās zāvít òd kućē. Tā žěnska bíla gulǝzna, pa svē oko Dáre da jon dádē mǝlo lebārā ōli ĩnbűlā, dǝdijala vǝšē i òva jon ništo mǝlo zamǝtala da rebandűnā s glamázānjēn. Kǝ sűtra jèdna óvca u kőšari pǝlā góla, pǝlā s vűnon. Po nǝcí jǝdnu óvcu ništo nǝpalo, kűda je òbrijalo, izilo na njǝn pǝlā vűne. Táko osvānila, pǝlā vűna, pǝlā góla!

ĩsto táko, mí ti táko nē smijēmo ništa unósi ni iznósi iz kőšare. Mǝti bi ti svē prǝja sprǝvila za žīvo da imajū za tū setēmānu, nǝbrala brānja. Rǝgize se nē smijū izbacíva vānka nā rupu, nēgo se òstavű u jèdnómu krǝju od kőšare pa se iznēsű kǝ pāsā zāvít. A drűgī pűt su trībali ũbi gudína, pripravili svē, āli je òcu pǝlo nā pamet da je zabǝravijo

ZK/III

pǝsta - tjestenina

bűtīga - dućan

škātula - kutija

regalávat - poklanjati, darivati

gulǝzan - proždrljiv

lébro - rebro

ĩnbul - pečenica

rebandűnat - prestati

glamázānje - moljakanje

sprǝvít - napraviti

brānje - trava ubrana za ishranu stoke

rǝgiza - grana

spǝca - komadić grane

kamišűla - mirišljav grm

skapűlat - spasiti

űfalo - slučajno

úbra jédnu spìcu onáko mǎlo dǔjū da š njôn mǒžē potáknit kamišulu kǎ bǔdū pǎlili gudína. I pǒšō je úbra, bílo je tō mǎlo prǐja òbida. Kǎ je sǔtra mǎti dǒšla u kòšaru, jédna óvca góla gòlcata, bez i jédne dlǎke nǎ sebi, a u kòšari nǐgdi bíča vǔnē, nǐgdi niti jédne dlǎke. Óvca kǒ da sí je brǐtvōn òbrijo, góla gòlcata, svǎ se trésē. Pòsikle se mǎteri nǒge, prǒšli je nǐkī jéži kǎ je vǐdila táko nēsritnū bēštiju. Úzela jǎdnu bēštiju, obúkla jon očēv dēmpēr i primistila u drǔgu kòšaru, jédva je skapùlala. Ni dǎn-dǎnaske nē znā štō je tō bílo i đī i kǎko je vǔna s óvce nēstala da se po kòšari i po rògizama nǐje mógla nǎc nǐti jédna dlǎka.

Nǎš drǔgī závit je o pòkladima. Trǐ dǎna trǎjē do čistē sride. Ísto ništa nē smijēmo unósi ni iznósi iz kòšarē ni is kučē. Mǐ ti dǎnas vǐšē ništa òsin kǔška nēmāmo u kòšari.

Jǎ gòvorīn: - Āko ga ùfalo prikršīn, nēce se ništa dogòdi, āli āko znān da je závit pa ga prikršīn, dogódí ce se ništo! Mǐ ti se ovēga tvǔdo drǔžimō!

(Stipo Mikula Violačić, rođ. 1956.)

IV.

Bílo je ònīh kòjī su ga námirno kršili. Hòtili su vǐdi kǎko će pása.

Táko ti je mēni jédan pūt Vlǎho rēkō: - Kúma, tēbi cú rīt jédnu tǎjnu, ìdēn úbra grǎma, závit je, znān, ma ìdēn vǐdi hòce lí se štō dogódí. Ne govóri nǐkomu! Pǒšō, nǎbrō mázgu grǎma i dògnō dǒma. Bílo lípō vǔdrō vríme. Zǎ dvǎ dǎnā, nǎglo skopijalo, ùdrila kíša, grǔmjavina, rēkō bi kō iz vǔdrā nēba. Údrijo grǒm, drǔto u Vlǎhovū kòšaru, ùbijo mázgu u njôn. I sǎ se o tému pripovídā, kǎko je Vlǎho prikršijo závit i kǎko mu je zǎtō grǒm ùbijo mázgu.

ZK/IV

rīt - reći

skopíjat - razbjesniti se

drǔto - ravno

brǐme - naramak, breme

bálat - plesati

Indijān - obiteljski nadimak na Pelješcu

postóle - cipele

hvǒja - grana

čējād - ljudi, zbirno

kǐkara - šalica za kavu

skǔla - škola

sǔma sumáru - sve u svemu

škǐna - leđa, kralježnica

Ni Krúne nje abádala da je závit. Póšla i ubrála bríme grma pa ga bácia óvcama. Kã sùtra, púnã kòšara mššã vèlikih kò òpanāk. Zavúkli se óvcama ũ vunu. Jídū jih onákō nã žīvo. Óna ih tīrã òni nēcē nīkako da se mǎknū. Mũčila se tū dōsta vrīmenā, ali zalúdu, nēcē mšši da se mǎknū. Óvce skáčū po kòšari, òni bálajū pò njima. Nīšto strášno. Óna štó će, póšla put Kúnē da će u frātārã plátit mšsu. Nije dōšla ni do križa, mšši se sámi pòmakli.

Kúpila Lúce kũcu i kòšare u Indijána pa rékla: -Brīga mene za závit. Indijān ga je òdnijo sã sobon, nēmān jā nīšta su tīn. Jā tō ne držīn! Tō nīsū mója pósla. Dōnila bríme, bácia jīs živīni, kã sùtra u kòšari mšši, vèlikī kò postóle. Óna zgrābila jèdnū hvõju, ùdri, víci, tīrāj. Na jèdvite ih je jãde òtirala! Ma, ótad je abádala štò i kãko činī!

A òvō ti je bílo odávna u nášēmu sùsistvu, sã vīšē u njīh nēma ni beštija ni čējādi. Ónda, óni ímali krāvu. Nīka žéna u sélu ròdila pa dōšla u njīh píta kīkaru mlíka. I òvi, štó će, pomůzli pa dáli kīkaru mlíka za žénu. Kã sùtra nã kravi svē kãko stojī òglav svē sáma žīva rāna, vīdi se kōs.

I po drūgi pūt: nīsū bīli ùbili prāca do Bòžića, bīce čekali đīcu da dōju iz skule pa ga òstavili za pōsli. I nīšto su učinili, vīšē nīko nē znā štò, ma znā se da su prikršili závit, sũma- sumáru, sùtra na žīvomu prācu nã škīni vèlikā rāna kò dvī šāke, dubóka kò da je nīko iskópō.

Mã, ímā i ònih kòjī nīsū vīrovali u závit. Kò jèdan náš sùsid, nèvīrnīk, ne vīrujē ũ Boga, đī bi ti òn vīrovō u závit. Žívijo u Dúbrovniku, āli dōšō dōma za vríme závita pa ne abāda štò mu mǎti i séstre gòvorū, nēgo bãti po svóju, ùnosi u kòšaru, iznosī iz kućē. Mã kã jin je sùtra krèpō prásac iz čīsta mīra, da nīje bījo bōlesan, nīje vīše bãtijo díbjáluk. Sã se držī závita!

bǎtīt - udarati, tući

díbjáluk - glupost, nestašluk

Golūbinica - toponim za predio na Pelješcu

Pòtòmje - toponim za mjesto na Pelješcu

Pāntetići - toponim za zaseok u Pijavičinu

libérat - osloboditi

hārčīt - praviti se snažan

fāmija - obitelj

A drugi nije isto virovō ù ništa i nikoga pa kã mu je krèpala mázga u kòšari dok je dūrō zàvit, bōme nije se usúdiyo báci je, nègo je čekō dok ne pàsa zàvit pa je držō u kòšari četiri dānā. Nèka se napúhala i nèka je smrdila, svē dok zàvit nije pàsō, nije je iznijo iz kòsarē i zakopō.

Čūdan je òvī zàvit, svākā ga kùća ìmā i držī ga na svōj mōdus. Ōn vrídī od Golūbinicē, priko Pòtōmja do Pāntetića. Nigdi višē na Pèliscu. Štō, kàko i kàda su se stārī zàvitovali, tō nīko nè znā. Govòrili su i frātrima da ih libèrā zàvita. Ōni se rúgajū su tīn, ne vīrujū. Vīrovō ili nè, òvō ti je sigūro: àko ga ùfalo prikršīš pa se sītīš pòsli, ništa se nèće dogódi, àli ako ga prikršīš, dogódi će ti se ništo nàopako. Vídīš kàko su pàsali ònī štō su se hārčili.

Táko je nigda bìlo kã su kòšare bìle púnē živinē kã su se držale kóze, óvce, prāci, kòkoši i kãd je svākā kùća ìmala mázgu òli tòvara. Dānaske kãd ničega od téga nēma, zàvita se isto tvřdo držū jërbo pàda na kùške ako fāmija ìmā kùška.

(Marija Surjan, rođ. 1926.)

Záviti o baštine

Ūsrid rīzānja, na Dān svētōga Īvana Grísogonje ne bi se rīzalo ū poju. Bījo je tō zàvit kōjī se poštívō jer se vīrovalo da je nīkada grīzica izila svū lõzu. Učinijo se zàvit i tī se dān i dān-dānaskē držī. Tō ti svāk znā za grizicu! Vīruje se àko rīžeš na tī dān, da će ti grizica ízit lišće. Tō je ònā mālā bēštija kō skarambēž! Ōvī zàvit vážī za cīlu Žūpu!

Na grizicu jēdān čóvik nije abādō da se tād nè rīže lõza. Dī će òn ù tō vīrovať. Dòšō òn iz Ērcegovinē, kúpijo tū zēmju, ájde rīžī. Brīga njēga za zàvit. Isto i mālī Īvo, hòcē òn slūšat štō mu čāča govori. Ōn činī po svōju.

ZB

baština - polje

grizica - nametnik na lozi

skarambēž - vrsta nametnika

abadat - mariti za nešto

<i>Ma kã jin je grizica lõze izila, drügũ su pĩsmu pĩvali!</i> (Vlado Surjan, rođ. 1922.) <i>Záviti o mårčanih pětākã</i> <i>U jèdnē fãmije ãmã jøš i zãvit od mårčanih pětākã. U svãki pětak u mårču ònĩ nē radũ ništa u bãštini, nĩti žĩvo izvodũ vãnka. I tãko òduvik. I tãko činũ i sã nēka su prĩšli ù novũ kũću.</i> <i>Òsobnĩ zãviti</i> <i>I.</i> <i>A Světĩ ti je Júrije grãđen kãko zãvit. Sědan gødina je tō hãrãla pĩkala, nõsila svē pĩkala. Ònda su ti ònĩ avizali ù Rim u frãtre da štó će čĩnit. Ònda su rēkli da nēka se tō zgřadi kō zãvit. Na cĩlõn Pēliscu nēmã na tãko vēlikõn vřhu tãkã cřkvica.</i> (Marija Surjan, rođ. 1926.) <i>II.</i> <i>Na Spãsõvo tēta Áne põšla na Trñovicu. Ubrãla brĩme. Kã se zamékla vřhorica. Razbãcala jon cĩlõ brĩme. Óna se svã strēsla, ùhitili je jēži. Pòbigla. Dõma jédva dõšla õ strãha. Otãda je učinila zãvit. Nĩkad vřše nĩje na Spãsõvo rádila.</i> (Rina Tomelić, rođ. 1949.)	ZMP <i>mårč</i> - 3. mjesec, mart OZ/I <i>Světĩ Júre</i> - toponim za brdo iznad Potomja i Zakamenja <i>hãrat</i> - uništavati <i>pĩkala</i> - zaleđena rosa <i>avĩzat</i> - obavijestiti OZ/II <i>Trñovica</i> - hidronim za potok <i>brĩme</i> - naramak <i>vřhorica</i> - pijavica, jak vjetar
--	---

3. Analiza

Tekstovima se pristupilo dvojako: prvo je provedena lingvistička analiza, odnosno dijalektološka budući da se radi o slobodnome govoru. Navode se posebnosti na fonološkoj, morfološkoj i sintaktičkoj razini. Poslije lingvističke analize, slijedi književna u kojoj su istaknuti pojedini književni elementi tradicije i usmene književnosti.

3.1. Lingvistička analiza

3.1.1. Fonologija

Samoglasnički sustav zahvaćenih govora pokazuje novoštokavski razvoj. Drugim riječima, ima peteročlani sustav: /a/, /e/, /i/, /o/, /u/, koji je proizašao iz polaznoga općeslavenskoga sustava s jedanaest vokala: */a/, */e/, */i/, */o/, */u/, */ě/, dva poluglasa */ь/ (*jer*, prednji) i */ѣ/ (*jor*, stražnji), dva nazala */ę/ (prednji) i */ǫ/ (stražnji) te slogotvorne likvide */l̥/ i */r̥/.⁹ Svi su vokali mogli biti u bilo kojemu slogu riječi. Glasovi srednje artikulacije, */e/, */o/, */ь/ i */ѣ/, bili su inherentno kratki, a ostali su mogli biti samo dugi. U posljednjemu periodu razvoja osl., dakle prije njegova cijepanja na dijalekte a nakon promjena u akcentuaciji (Dyboov zakon, Meilletova metatonija, Kortlandtovo kompenzacijsko (jotacijsko) duljenje, dva Ivšićeva zakona, tri Kapovićeva zakona, ukidanje staroga akuta, ukidanje neoakuta te Mažuranićev zakon, tj. novoštokavska retrakcija¹⁰), svi su vokali i njihovi reflesi mogli biti dugi i kratki te naglašeni i nenaglašeni.

Poluglasovi */ь/ i */ѣ/ u prvoj fazi (9.–12.st.)¹¹ izjednačili su se u */ə/. Usto je artikulacija u tzv. slabim pozicijama u riječi prvo oslabljena (što je rezultiralo akcentuacijskom promjenom poznatom kao prvi Ivšićev zakon ili Stangov zakon,¹² prema kojoj je kratki naglasak prešao na prednaglasnu duljinu najprije s poluglasova, a zatim i s drugih vokala), a zatim se reducirala. U svim jakim položajima reflektirali su se u /a/: npr. V/I *dān* (< osl. *dēn < *dēnə), I/II *lāmica* (< osl. lēmica), V/II: *kúčak* (< osl. *kūčək < *kučəkə), VŠ/I *pívac* (< osl. *pěvəc < *pěvēcə), ZK/III *dānaske* (< osl. *dēnəsəke).

Prednji nazal */ę/ u svim je pozicijama dao /e/: npr. L *uzēt* (< osl. *vəzēsəti). Stražnji nazal */ǫ/ te samoglasno */l̥/ imaju isti refleks /u/ (s vjerojatnom međufazom */q/, */l̥/ > */q/ > /u/): npr. VŠ/I, ZK/I *pūt* (< osl. < pōt < *pōtə), *trī pūtā* (* < osl. *pōtā), U *ōko* (< osl. *oko), T *po pūtu*, G *rūku*

⁹ Glas */y/ u osl. periodu već je sužen i izjednačen s */i/. Usp. Holzer (2011: 72), Lukežić (2012: 49). Polazni sustav u ovome radu dakle nije praslavlenski već općeslavenski jezik, i to u svojoj posljednjoj, najkasnijoj fazi.

¹⁰ Usp. Holzer (2011: 49, 50, 68, 70, 71, 73, 74, 75, 81, 87, 88). Zakon jedne more otkriven je kasnije, te je za više informacija potrebno pročitati Kapović (2011) ili, za razumijevanje više promjena i popravak Holzerove relativne kronologije vidi: Kapović (u tisku).

¹¹ Usp. Lukežić (2012: 46–53).

¹² U literaturi se gotovo u istoj mjeri zakon pripisuje i jednome i drugom znanstveniku. U ovome radu zakon je Ivšićev jer ga je prvi otkrio. Usp. Kapović (2008: 4–5), Holzer (2011: 70–71).

(< osl. *rǫkǫ), ZK/II *súsid* (< osl. *sǫsǫd); T *vukòdlak* (< osl. vǫkðlak). Početna skupina *və-* razvila se kao /u/.

Stari */ě/ u govorima središnjega Pelješca razvio se u /i/: npr. V/II *pívci* (< osl. *pěvci < *pěvǫci); VŠ/I *zàpivat* (< osl. *zapěvati), *místo* (< osl. *město), *nǐgdí* (< osl. *něgdě < *někǫdě), *vríme* (< osl. *vrěme); VŠ/II *bižat* (< osl. *běžǫti), *díca* (< osl. *děcǫ); U *vǐdít* (< osl. *věděti); T *mǐh* (< osl. *měh); K/I *súsid* (< osl. *sǫsǫd), *vríme* (< osl. *vrěme); K/II *čóvik* (< osl. čověk < *čǫlověk); G *nǐki* (< osl. *něki), *srída* (< osl. *srědǫ), *úvit* (< osl. vǫvēti), *vǐra* (< osl. věra); ZK/I *závít* (< osl. *zavět); ZK/II *unít* (< *osl. vǫnēti), *iznít* (< osl. *iznēti); ZK/III *ízit* (< osl. *izēsti), *tríbat* (< osl. *trěbati); ZK/IV *lǐpo* (< osl. *lěpo), *námirno* (< osl. *naměрно), *súsid* (< osl. *sǫsǫd); ZB *pǐsma* (< osl. *pěsma), *pǐvat* (< osl. *pěvati), *vǐrovat* (< osl. věrovati); ZMP *òduvik* (< osl. *od-vǫvěk).

Svi samoglasnici mogu biti dugi i kratki, naglašeni i nenaglašeni te se mogu naći u početnom, središnjem ili krajnjem slogu u riječi. Ipak tekstovi bilježe i dubletnu pojavu protetskog /j/: *ǰǫpet* (U) uz češće ostvaraje bez proteze (*opet, oko...*). U zamjeničkim enklitikama također nalazimo protetsko /j/ (npr. *jín* 3. pl. nenaglašeni dativ 'njima'). Na kraju riječi apokopirano je /i/ (a većinom i /t/) u infinitivnome sufiksu /-ti/.

Samoglasnička skupina /ao/ ukinuta je sažimanjem, odnosno regresivnom kontrakcijom pa veznik 'kao' u tekstovima glasi *kô* (U, G). Slično se događa i sa samoglasničkom skupinom /ao/ u glagolskom pridjevu radnom muškoga roda u jednini: *imô, našô, vrăcô* (VŠ/I), *môgô, pòstô* (PO), *năbrô, pòšô* (K/I), *rěkô* (ZK/IV).

U glagolskome pridjevu radnom muškoga roda u jednini također dolazi do ukinuća samoglasničke skupine /io/ (< osl. *-il, *-ěl) i to interpolacijom poluvokala /i/ koji se kasnije fonemizira, konsonantizirajući se u /j/: *bácijo, bǐjo, okásnijo, plăšijo, smǐlijo* (L), *skŭrijjo, vǐdijo* (VŠ/I), *prikřšijo, žívijo* (ZK/I), *dônijo, zgăzijo* (ZK/II), *zabòravijo* (ZK/III).

Prijevoj pri realizaciji sekvencije /-ra-/ odnosno /-re-/ javlja se u tekstovima u leksemu *rast(i)*. Prijevojni lik /e/ zabilježen je u riječima *rēsô, narēsô* (L). Imenica 'grob' u tekstovima također ima prijevojno /e/ i glasi *grěb* (K/I, K/II, G), no zbirna imenica je *grôbje* (G). Prijevoj je zabilježen i u glagolu *hòdit* 'ići'.

Suglasnički je **sustav** sustav u tekstovima također novoštokavski. To znači da su u većini slučajeva osl. */t'/ i */d'/ dali /ć/ i /ǰ/ (iznimke su navedene u nastavku), a skupine */st'/ i */zg'/ nisu kao u zapadnim štokavskim govorima dale /šč/ i /žǰ/, već na njihovim mjestima bilježimo /št/ (a primjeri za /žd/ nisu potvrđeni): npr. *băštine* (ZB). Sekundarne skupine */stj/ i */zdj/, nastale od */stǝj/ i */zdǝj/ eliminacijom poluglasa u govorima središnjega dijela poluotoka Pelješca dale su /šč/ i /žđ/: *lǐšće* (ZB). Rezultati

su jotacije fonema /d/ različiti. U pojedinim primjerima štokavski je refleks /ž/: *grāden* (OZ/I), *lāda*, *zgrādena* (G), dok je u drugima refleks /j/ (prezentu glagola 'doći' i 'poći'): *dôjē* (G), *prôjē* (ZK/III), *dôjū* (ZK/IV). Isti se refleks može pronaći i u pojedinim leksemima: *gōspoja* (ZK/I). Fonem /ž/ nije potvrđen ni u jednome od tekstova te je na njegovu mjestu fonem /ž/. Tu se najčešće radi o primljenicama, npr. *dēmper* (ZK/III).

Fonem /h/ dobro se čuva u svim pozicijama, što nije tipično za (novo)štokavske govore pa se može tumačiti kao utjecaj čakavskih govora iz okolice (govori na zapadu poluotoka Pelješca su čakavski, dok su u središtu i na istoku poluotoka štokavski):¹³ početnoj: *hārčīt*, *hvôja* (ZK/IV), *hódīt* (VŠ/II, OP), *hřdnit* (VŠ/I); središnjoj: *ò straha* (VŠ/I), *njihōv* (G), *ùhitit* (L), *vīhorica* (OS/II); krajnjoj: *krūh* (OM), *strāh* (OZ/I), *njīh* (U), *mīh* (T, OP).

U suglasničkom inventaru govora nalazi se i fonem /f/, također rijedak u štokavskim govorima (najčešće se mijenja fonemima /v/ i /p/, npr. *Pilip*, *Vrano* < *Filip*, *Frano*), i to u posuđenicama: *fālīt* (OP), *kūfer* (ZK/I), *fāmija* (ZK/IV, OP), *fērmāt*, *frātar* (K/I), *fōrca* (VŠ/I), *fūnistra* (K/II), *ufalo* (ZK/III, ZK/IV).

U tekstovima su potvrđene i tri suglasničke mijene koje se nazivaju adrijatizmima budući da se radi o pojavama koje se javljaju duž jadranske obale bez obzira na njihovu unutarjezičnu dijalekatsku pripadnost (većinom su čakavske i štokavske iako su neke zabilježene i u kajkavskima, npr. u goranskome kajkavskom dijalektu¹⁴ te u doseljeničkim govorima Gorana u Sjevernoj Moslavini). Prva je od njih dosljedan prijelaz fonema /m/ u /n/ u nastavcima i nepromjenjivim riječima: *s cñnīn* (V/II), *jīn* (< *im*), *na drūgīn*, *š njīn* (V/I), *rēdon*, *s ženōn* (K/I), *s našōn mazgōn*, *u onōn* (ZK/I), *břitvōn*, *gōvorīn*, *mōrān*, *prikršīn* (ZK/III), *īdēn* (ZK/IV), *sōbon* (L), *gōlīn*, *pēpelon*, *trtajūnon* (OP), *večīnon* (OM). Druga je delabijalizacija fonema /l/ u fonem /j/ (potvrđena gotovo u svim čakavskim govorima): *kjučānica* (V/II), *stāvjat*, *vājat* (U), *kōpje*, *ōpjačkat*, *Pōtomjani* (G), *Jūba* (ZK/I), *ūje* (ZK/III), *dibjāluk*, *grmjāvina* (ZK/IV), *jūdi*, *mūjača* (OM), *pōje* (ZB). Treća je tzv. spirantizacija ili slabljenje šumnika na početku zatvorena sloga, odnosno zamjena afrikata i okluziva manje napetim šumnicima frikativima: *kūška* (ZK/IV), *māška* (L), *Gřška* (G).

Brozović (1988: 80) među adrijatizme ubraja i tendenciju za gubitkom finalnih okluziva, najčešće /d/ i /t/, koju također nalazimo u tekstovima: *sā* < *sād*, (ZK/II, ZK/IV), *kā* < *kād* (ZK/III, ZK/IV, OP), *pū doma* < *pūd doma* < *put doma* (V/I); *kōs* < *kōst* (G), *prs* < *prst* (ZK/I) te kod glagola nakon

¹³ Usp. Lisac (2003. i 2009.).

¹⁴ Malnar i Vukša (2012) bilježe prijelaz *m* > *n* u čabarskim govorima. Terenskim istraživanjima ovaj prijelaz potvrđen je visoko na sjeveroistoku Hrvatske, u kajkavskome govoru Gornje Jelenske na sjeveru Moslavine, usp. Vukša Nahod i Čurković (uskoro).

apokope: *donî* < *donîl*, *izdřža* < *izdřžat*, *jěš* < *jěst* (ZK/I), *pása* < *pásat*, *vláda* < *vládat* (L), *učíni* < *učínit* (V/I).

U prezentu glagola *moći* potvrđen je rotacizam: *mōžũ* 3. l. mn. Fonem /v/ do najnovijeg se doba fonetski realizirao kao [w], no to u primjerima zbog lakše čitkosti nije posebno navođeno.

Jednačenja po zvučnosti, mjestu i načinu tvorbe dosljedno su provedena, čak i u proklitikama: *is poja* (ZK/I), *is kućē*, *š njôn* (ZK/III), *is put* (V/I), *kros kjučanicu* (V/II). U lokativu jednine riječi *tlo* nalazimo oblik bez prijelaza *kl > tl: *na kleh*. Početne suglasničke skupine nerijetko se ukidaju npr. *šénica* < *pšenica* (ZK/II), a potvrđeno je i ukidanje /j/ u blizini šumnika: L jd. u *nâruču* (L) < u *naručju*, A jd. m *prâca* (U) < *prajca* < *prasca*.

Naglasni je sustav u tekstovima novoštokavski. Bez obzira o kojem hrvatskom dijalektu govorili, istina je da je svaki zanimljiv s naglasnog stajališta.¹⁵ U govorima u središtu poluotoka Pelješca, tri su opreke relevantne: naglašeni : nenaglašeni, dugi : kratki te uzlazni : silazni. Dakle, relevantni su mjesto, duljina i ton naglasaka. Inventar naglasnih jedinica čine: kratki silazni naglasak (ä), dugi silazni naglasak (â), kratki uzlazni naglasak (à), dugi uzlazni naglasak (á), nenaglašena duljina (ã) u zanaglasnu položaju te nenaglašena kraćina (a). Mjesto naglasaka je slobodno, ali u krajnjemu slogu može biti samo dugi uzlazni naglasak, najčešće onaj nastao od neoakuta. Primjeri:

- **kratki silazni naglasak** (ä) nalazi se: u jednosložnim riječima: *grěb* (K/II), *klěh* (L), *krũh* (OM), *mărc* (ZMP), *špăg* (VŠ/II), *tăk* (ZK/I); u početnom položaju dvosložnih riječi: *băčva* (OP), *bătît* (ZK/IV), *găće* (VŠ/II), *Grška* (G), *hvôja* (ZK/IV), *kũfer* (ZK/I), *măška* (L, K/I), *strũga* (ZK/I); u početnom slogu višesložnih riječi: *băština* (ZB), *běštija* (ZK/I, ZK/II), *Črkvice* (ZK/I), *kĩkara* (ZK/IV), *kõtula* (VŠ/II), *lămica* (G), *vĩhorica* (OS/II), *vĩrovat* (ZB);
- **dugi silazni naglasak** (â) može stajati: u jednosložnim riječima: *brâv* (U, OP), *mĩh* (OP), *rěs(t)* (L), *rît* (ZK/IV), *strâh* (OZ/I); u početnom slogu dvosložnih riječi: *bũža* (V/I), *fõrca* (VŠ/I), *kârta* (U), *kôrta* (UM), *lôrko* (L), *pârtît* (K/II), *škĩna* (ZK/IV), *tĩsak* (OP), *žĩvo* (ZK/I); u početnom slogu višesložnih riječi: *Dĩngače* (VŠ/I), *Jânjina* (L), *Prĩzdrina* (K/II); u središnjem slogu višesložnih riječi: *odâvna* (ZK/IV), *unûtra* (U); u krajnjem slogu dvosložnih riječi: *belâj* (VŠ/I), *donît*

¹⁵ Čak i govori koji su ukinuli opreke po tonu i duljini, tj. govori u kojima je razlikovno samo mjesto akcenta, čuvaju relikte starih opreka putem prefonologizacija (npr. izvorno dugi vokali su diftongirani, a kratki nisu). Postoje i govori koji nemaju slobodno mjesto akcenta, ali je razlikovna opreka po tonu (podravski kajkavski govori) te slični govori u kojima je razlikovna opreka po duljini (govori u Bilogori).

- (OM), *imbrík* (OP), *iznît, unît* (ZK/II); u krajnjem slogu višesložnih riječi: *kalamît* (U), *skarambêž* (ZB), *trtajûn* (OP);
- **kratki uzlazni naglasak** (à) nalazi se: u početnom slogu dvosložnih riječi: *kòrad* (G), *tòvar* (OP), *vàjat* (U); u početnom slogu višesložnih riječi: *dànaske* (ZK/III), *fāmija* (ZK/IV, OP), *fūnistra* (K/II), *jèmatva* (OM), *mišina* (T), *Pêlisac* (U), *Pijavičino* (U), *zàpívat* (V/II); u središnjem slogu višesložnih riječi: *karàtilo* (OP), *pripòvidit* (VŠ/I), *Trstèno* (OP), *vukòdlak* (T);
 - **dugi uzlazni naglasak** (á) nalazi se: u početnom slogu dvosložnih riječi: *čóvik* (K/II), *díca* (VŠ/II), *férmat* (K/I), *srída, úvit* (G), *vríme* (VŠ/I), *závit* (ZK/I); u početnom slogu višesložnih riječi: *námirno* (ZK/IV); središnjem slogu višesložnih riječi: *čejáde, dibjáluk* (ZK/IV), *kastrígat* (K/I), *pokíšat, senjávat* (OP), *pasávat* (VŠ/II), *prikfšít* (ZB);
 - **zanaglasna duljina** (i starija i ona nastala nakon pomaka siline s dugih naglasaka) čuva se u krajnjem i srednjem slogu: *čějād* (ZK/IV), *Delòrîta* (G), *gũlõzan* (ZK/III), *koràdõz* (K/I), *kupîrta* (L, U), *Pěćîšte* (V/I), *Pòtõmje* (ZK/IV), *setēmāna* (ZK/III), *trāvērsa* (VŠ/II). Višesložne riječi mogu imati i dvije zanaglasne duljine: *u frātārā* (ZK/III). *Dùbrovāčkē* (G).

Osim s krajnjega sloga, naglasak se regresivno pomiče i s početnoga sloga riječi ako on nije početni slog fonetske riječi. Prenošenje naglasaka na proklitike kod riječi naglasne paradigme A rezultira kratkim uzlaznim pa se naziva skakanjem naglasaka: *ù kuću* (V/II), a kod naglasne paradigme C kratkim silaznim: *iz kamena* (VŠ/I), što se naziva prenošenjem jer su to riječi koje izvorno nisu imale naglasak, nego je naglasak čeon, odnosno, u određenim padežima uvijek je na početku fonetske riječi. Naglasna paradigma B nema prenošenja jer je naglasak bio nepomičan, odnosno vezan za prvi slog sufiksa, a nakon novoštokavskoga pomaka za posljednji slog osnove. U naglasnoj paradigmi A naglasak je također nepomičan, tj. u svim padežima je vezan za osnovu. Ako je rezultat prelaska naglasaka na proklitiku uzlazan, može se produljiti: *ná nju* (U), što je pojava zabilježena i u drugim riječima u kojima je došlo do pomaka naglasaka na izvorno kratak ili skraćeni otvoren slog. To se duljenje u literaturi naziva kanovačkim duljenjem i potvrđeno je diljem hrvatskoga govornoga područja (dakle i u kajkavskim i u čakavskim i u štokavskim dijalektima): npr.: *jédna, žena. óna...*

3.1.2. Morfologija

Među morfološkim činjenicama bitno je istaknuti supostojanje kratke i duge množine u jednosložnim imenicama muškoga roda: *nóži* (V/II), *mīši* (ZK/IV), *rōži* (U), ali i *mīhovi*, *sūdovi* (OP). Imenice ženskoga roda u dativu i lokativu jednine imaju nastavak *-on*: *u zlātnōn* (V/I), *tōn* (K/I), *na njōn* (ZK/II). U nejednakosložnoj deklinaciji imenica srednjega roda nastalih od starh *-n*- osnova u akuzativu množine potvrđeno je čuvanje duljine u primjeru Npl n *vrimēna* (U/I). Genitiv množine imenica svih triju rodova ima gramatički morfem /a/: *trī dānā* (ZK/III), *zā dvā dānā*, *pūnā mīšā*, *u frātārā* (ZK/IV), *dūgīh kósā* (V/I), *do kokótā* (K/I), *iz lāmīcā* (G), *lītārā*, *iz mīhōvā* (OP), a u množinskim padežima dativu, lokativu i instrumentalu nastavci su se svih triju rodova izjednačili pa se govori o sinkretiziranim relacijskim morfemima. U imenica muškoga i srednjega roda radi se o nastavku */-ima/*, a u imenica ženskoga roda o nastavku */-ama/*: D *pónosnicima* (OP); L *žēnskima* (VŠ/II), *o pòkladima*, *po rògizama* (ZK/III), *u tácima* (ZK/I), *u procēsijama* (G), *u vrīčama* (OM); I *s ròzima* (U), *s rūčicama* (V/II), *zlātnīn pòtkovama* (G), *gòlīn nógama*. Usto, valja spomenuti pojedinačne imenice. Imenica *ponoć* deklinira se prema o-deklinaciji, tj. kao imenica muškog roda pa genitiv glasi: *iza pónoća* (V/II), *o pónoća* (K/I). Imenica *kosa* uvijek dolazi u množini: *divōjke dūgīh kósā*. Imenica *kokoš* deklinira se prema paradigmi *e*-vrste, tj. *a*-osnova, a ne *i*-osnova kako je u standardnome jeziku.

Za brojeve od dva do četiri dolaze konstrukcije: *dvā dāna* (OP), *dvā cīnā kūška* (V/II), *zā dvā dānā* (ZK/IV), *trī dānā* (ZK/III), *trī zīnā*, *trī putā* (U), *čētiri dānā*, *čētiri kvintālā* (OM). Iz primjera je vidljivo čuvanje tragova dvojine jer se imenica uz broj ne pojavljuje u nominativu množine, nego ima poseban oblik.

Oblici pokaznih zamjenica u N jd. muškoga roda glase: *ōnī* (OM) 'onaj', *ōvī* (K/II) 'ovaj', *tī* (G) 'taj'. Genitivi ovih zamjenica glase: *tēga* (ZK/I), *ovēga* (ZK/III), *onēga* (K/II), a dativi: *o tēmu* (G). U navedenim tekstovima u stalnoj je upotrebi zamjenica *štō* u značenju upitno-odnosne zamjenice za 'neživo': *štō i kākō činī* (ZK/I), *štō ūnilo*, *štō īmā dogódī*, *štō vīdī* (ZK/I), *štō nēstalo*, *štō zgāzijo*, *štō ne abāda* (ZK/II), *štō nam je pòtrebito* (ZK/III). Od oblika te zamjenice upotrebljava se prilog *zāšto* (VŠ/II) te složene neodređene zamjenice za značenje 'neživo': *nīšta nē smijēmo*, *nīšto mālō* 'nešto malo' (ZK/III), *štō go 'nešto'* (G), *hōće li štō ūnīt 'nešto'* (ZK/II). I u zamjenica u dativu i lokativu pridjevsko-zamjenske deklinacije ženskoga roda dolazi nastavak */-on/*, a ne */-oj/*: *u zlātnōn lāmīci* (V/I), *u ōvōn nāšōn bāndī* (ZK/I). Neodređena zamjenica *nītko* u dativu ima oblik *nīkomu* (V/I) sa sufiksom koji je prodro iz imeničke deklinacije muškoga roda.

Glagolske riječi imaju u konjugaciji sačuvanu starinu u 3. licu množine prezenta glagola gdje dolazi nastavak /-u/: *plāšū, prikrīžū, mōžū, ūzmū* (V/II), *vīdū* (VŠ/II), *gōvorū* (L), *iskrēnū* (OM). Glagoli koji su imali nazalni infiks */-nq/ na njegovu mjestu imaju /-ni-/: *potáknit* (ZK/III), *svānilo* (L). U tvorbi budućega vremena pomoćni glagol može biti i *imatī. ĩmō pása* (VŠ/I). Potvrđeno je i čuvanje supina u primjerima poput: *sprémali ĵīs* (K/I), *od kūška se nĳe móglo spāt* (ZK/II), *pōc kúpīt* (ZK/III).

Od nepromjenjivih riječi izdvaja se prijedlog *mĳmo* 'pokraj' (L), veznik *jērbo* (L, ZK/I) s naveskom *bo*, veznik *ōli* 'ili': *ĭspod trāvērse ōli kōtule* (VŠ/II) te prilozi *ūjutru, unūtra* (U), *náse* 'natrag' (ZK/II), *āločo* (V/I), *dānaske, odāvna* (ZK/IV), *nāmah, otóle* (K/I), *dēboto* 'skoro' (G).

3.1.3. Sintaksa i leksik

Na **sintaktičkoj razini** često dolazi do elipse pomoćnoga glagola biti u perfektnim oblicima: *Otóle Cvītan pōšō u frātra i svē mu ĭspripōvidĳo* (K/I), *ubrāla brĳme, dōma jēdva dōšla ō strāha* (OZ/I). Potvrđen je i pripovjedački imperativ kojim se prepričava dinamična radnja: *Ōna zgrābila jēdnū hvōju, ūdri, víči, tĳrāj* (ZK/IV). Zamjenica *ti* u svom dativnom enklitičkom obliku može imati ulogu čestice: *Ĭsto táko, mĳ ti táko nē smĳjēmo nĳšta unōsi ni ĭznōsi iz kōšare* (ZK/III). Česte su i konstrukcije tipa *za* + infinitiv: *za žĳvīt* (UM), *za pōdĳgni* (G), nastale vjerojatno pod utjecajem romanskih jezuka: talijanskoga i izumrloga dakmatskoga.

Od sintaktičkih osobitosti ističe se i inverzan red riječi kao npr. *kūhalo lĳpo* (OP) koji semantički obilježuje, odnosno stavlja rečenični naglasak drugu riječ. U usporedbi se koristi veznik *kāko*: *Bĳle su lĳpe kāko divōjke dūgĳh kōsā*. Sveza veznika *ōli* i prezenta glagola *biti* može stajati na mjestu negacije: *Bĳće čóvik štōgo rádĳo, ōli je bĳlo sāta, vrĳme se āločo odredĳvalo*.

Pridjev *žĳvo* konverzijom je pretvoren u imenicu i često je u položaju subjekta, odnosno objekta u rečenicama: *da mu ne krēpā drūgo žĳvo kōjē je tū stālo* (U), *nĳsmo vĳšē držali žĳvo u kōšari* (ZK/II), *Māti bi ti svē prĳja sprāvila za žĳvo da ĭmajū za tū setēmānu* (ZK/III), *nē radū nĳšta u bāštĳni, nĳti žĳvo ĭzvodū vānka* (ZP)

Na **leksičkoj razini** važno je spomenuti dvije grupe riječi posvjedočene u tekstovima. Prva je vezana uz tvorbu konverzijom jer se radi o značenjskim (semantičkim), a ne sadržajnim (mofronološkim) promjenama dok je druga odraz izvanjezičnoga utjecaja, tj. mediteranske kulture jer uključuje talijanizme.

Drugim riječima, prvu grupu čine značenjski pomaci kod kojih ne govorimo o nepoznatim riječima, već o poznatima koji su dobili novo značenje te se po njemu razlikuju od drugih hrvatskih narječja i dijalekata ili

od hrvatskoga standarda. Tako je glagol *stāti* u značenju 'živjeti, obitavati' potvrđen u pričama (V/I): *tū su vīle stāle* i (U): *žīvo kōjē je tū stālo*. U priči (VŠ/II) nalazimo riječ *špāg* u značenju 'džep': *da brīzo ū špagu ōd gāća učinū rōge*, iako je isti leksem potvrđen u značenju 'konop' u drugim štokavskim govorima, primjerice u Dalmatinskoj zagori. Ipak, ne može se reći da se govori središnjega Pelješca time previše razlikuju od novoštokavskih ikavskih govora Dalmatinske zagore: *tōvar* 'magarac' < 'tovar, ono što se tovari': *nōge su in bīle jēdna od tōvara, a drūga o čōvika* (V/I), *gāće* 'hlače' (značenje '(donje) gaćice' ima posuđenica *mudante*, primjer isti kao za *špag* 'džep'), *kārta* 'papir', a ne 'mapa': *Kād je razmōtō kārta...* (U).

Posljednja navedena riječ može se svrstati i u drugu grupu, koju smo nazvali romanizmi iako se mogao uzeti i naziv talijanizmi. Odabrani je termin precizniji jer se radi o riječima koje su posuđivane kako iz talijanskoga, tako i iz dalmatskoga jezika, a i starijega govorenoga latinskoga, s kojima su bili u svakodnevnome kontaktu. Iz tekstova izdvajamo primjere: *bālat* 'plesati': *Ōvce skāčū po kōšari, ōni* (miševi) *bāljū pō njima* (ZK/IV), *bānda* 'strana': *u ōvōn nāšōn bāndi svākā kūća* (ZK/I), *bātit* 'udarati, tući': u frazemu *bāti po svōju* 3. sg. prez. 'inatiti se' (ZK/IV), *bēštija* 'životinja, nametnik, zvijer': *jādna bēštija svā izmorena* (ZK/I), *nēsritnū bēštiju, jādnu bēštiju* (ZK/III), *bēštija kō skarambēž* (ZB), *būtīga* 'dućan': *pōc kúpit u būtigu* (ZK/III), *būža* 'rupa': *jēdna būža na Pēčīštu* (V/I), *drīto* 'ravno': *Ūdrijo grōm drīto u Vlāhovū kōšaru* (ZK/IV), *dūndo* 'ujak, stric, stariji gospodin': *dūndo Krīsto* (U); *dūndo Nīko* (ZK/I), *dūrat* 'trajati': *dūrā o Bōžića do Nōvē gōdinē* (ZK/I), *dok je dūrō zāvīt* (ZK/IV), *fūnīstra* 'prozor': *zvō pod fūnīstrōn* (K/II), *libērat* 'osloboditi': *da ih libērā zāvīta* (ZK/IV), *kīkara* 'šalica': *kīkaru mlīka* (ZK/IV), *pasávat* : *pásat* 'prolaziti' : 'proći': *zāšto je tūda pasávala* (VŠ/II), *kā je pasávo* (L) : *kā je imō pása* (VŠ/I), *pāsta* 'tjestenina': *krūh i pāstu* (ZK/III), *rebandúnat* 'prestat': *ōva jon ništa mālō zamōtala da rebandūnā* (ZK/III), *regalávat* 'poklanjati, darivati': *ništa nē smījēmo regalávat ni prīmat* (ZK/III), *setēmāna* 'tjedan': *tū setēmānu se ne iznosī pēpeo iz kućē* (ZK/I), *zāvīt trājē setēmānu*, *da imajū za tū setēmānu* (ZK/III), *skapūlat* 'spasiti': *jédva je skapūlala* (ZK/III), *skopíjat* 'razbjesniti se, poludjeti': *nāglo skopíjalo, ūdrila kīša* (ZK/IV), *skūla* 'škola': *dōju iz skule* (ZK/IV), *škātula* 'kutija': *donēsēš mi škātulu kēksa* (ZK/III).

U građi je potvrđen i germanizam *nāškodīt* 'naštetiti': *Nīsu nīkomu nāškodile, a žīvile su sáme* (V/I), kao i turcizam *belāj* 'neprilika': *I na drūgin je mīstima u pódne bīlo belāja* (VŠ/I). Oni su posuđeni posredno, kontaktima s kajkavskim i štokavskim dijalektima.

3.2. Književnoteorijska analiza

Postojanost određenih vjerovanja i običaja nezaobilazan je dio čovjekova života te predstavlja vrijedan prinos korpusu usmene književnosti i nacionalne kulture uopće. U ovom su radu prikazana pojedina vjerovanja pojedinca i/ili čitave zajednice te stari pelješki običaji. Promatraju se kao prozna usmenoknjiževna djela, i to kratke priče, anegdote i crtice, a katkada i kraći tekstovi koju u ovome radu označeni kao zapisi.

3.2.1. Vjerovanja

Vjerovanja u nadnaravna bića

S obzirom na tematiku, prvi dio građe ima brojne klasične bajkovite elemente: izražena opreka dobra i zla, protagonisti ili antagonisti (ili u jednoj priči protagonisti a u drugoj antagonisti, kao u V/I i V/II) bića su nadnaravnih moći ili neljudskoga izgleda, junaci se bore protiv zla i na kraju pobjeđuju. Ipak, kontekst i forma, tj. kraćina tekstova onemogućuju ostvaraj nekih drugih značajki pa kao bajke u užem smislu možemo promotriti tek dio prikupljenih tekstova. Protagonisti nisu plemići već mještani, nema prostora za razvoj, tj. rast junaka, ili razdvojenost pa ponovno ujedinjenje.¹⁶ Također nalazimo bajkovite elemente povezane (gotovo isključivo) s usmenom književnosti, i to one iz kršćanske tradicije (pozitivni: križ, pijev pijetla, uzvik *Bože moj!*, Biblija; negativni: đava/vrag, noć,) te one iz pretkršćanske, tj. poganske simboli (pozitivni: znak rogova, žito, kolac, jak vjetar; negativni: predosjećaj/predznak, oko/oči, ruševna građevina, grob).

Prvi dio prikupljenih priča o vjerovanjima na poluotoku Pelješcu pokazuje da se u narodu sve do današnjih dana zadržalo vjerovanje o postojanju mnogih nadnaravnih bića, jer su ispitanici spominjali sumještane imenom, čime su davali vjerodostojnost svakoj od priča, i raspravljali o istinitosti predaje (usp. Tomelić Ćurlin, Ćurković 2012: 285).

Priče o **vilama** često su bile tema razgovora u selima. Prepričavale su se, mijenjale, nadopunjavale. Prva crtica karakterizira vile kao lijepe mlade dugokose djevojke neljudskoga izgleda: (*nõge su in bile jēdna od tõvara, a drūga o čōvika*). Njihova magičnost, a mogli bismo reći i povlaštenost u odnosu na ljude, simbolizirana je u motivu zlatne posude u kojoj nose vodu, ne za piće, već za umivanje (a u priči *Grci* za domaće životinje, v. nastavak). Zlato, bijela boja haljina, a posebno nadnaravni fizički atributi, elementi su bajki, a vile su u prvoj priči na strani dobra (*nīsu nīkomu nāškodile*).

¹⁶ Usp. Biti (2000: 29–31).

U drugoj crtici nalazimo vjerovanje o zlim vilama koje također imaju nadnaravne moći (*Ōne se mōžū uvūc ū kuću i kros kjučanicu.*), no koriste ih da bi naštetile ljudima (*plāšū*). Kao negativni simboli pojavljuje se i noć (*izlazū iza pónoća*) te dva crna psa na kraju crtice. Crna boja u ovome djelu može simbolizirati i zaštitu od zla (*nóži s cřnīn rŭčicama*), ako se kombinira s kršćanskim simbolom dobra (*prikřžū se, s nĵīma se ūćīni krĵž*). Ponavlja se broj dva pa je moguća povezanost simbola uz njih (dva noža i dva psa). Na kraju nalazimo pijev pijetlova kao metaforu za zoru (*kā pīvci zāpivajū*), simbol dobra, pa možemo zaključiti da je pijev pijetlova alegorija za pobjedu dobra, što je također element bajke (sretan završetak).

U hrvatskoj tradicijskoj kulturi, kao i u brojnim drugim svjetskim tradicijama, **vještice** su česta tema narodnoga folklora. Dvije priče dotiču se teme vještica. U objema je vještica prikazana kao žena koja izgledom i ponašanjem odstupa od zadanih društvenih (mjesnih) normi. Optuživane su svaki put kada se nekome u selu dogodi kakva teško prihvatljiva nevolja. Uz njih se vezivao negativni predznak (vrana ili bljesak) jer su vještice, kako se u narodu vjerovalo, imale posebnu moć koja im je služila za nanošenje zla.

Prva priča (VŠ/I) anegdota je koja se odvija oko podneva, doba dana koje ne simbolizira nužno ni dobro ni zlo, možda jer nema jezoviti predznak mračne noći, no u ovoj priči implicitno je povezano uz kaos (*I na drŭgin je mĵstima u póдне bĭlo belája.* - implikacija da se oko podne uvijek događaju nevolje) i mogli bismo reći da je didaktičke naravi jer nosi poruku da ljeti kada je najveće sunce (*vručina, sĵĕ iz kamena*) treba biti u kući, ne izlaziti i čekati da sunce malo padne pa da se može ponovno početi s radom. Također nalazimo implikaciju da je neimenovani protagonist iz Pijavičina htio izbjeći povratak kući u rečenome vremenu, ali nije uspio: *Bĭće čóvik štògo rádĭjo, ōli je bĭlo sĭta, vrĭme se āločo određĭvalo*. Implikaciju potvrđuje predznak, tj. predosjećaj da će se dogoditi nešto loše (*svĕ mu nĭšto kō tĕško, nĭgdi nĭkoga, a nĵĕmu svĕ kō da nĭje sĭm*), a zatim i pojava vještice, izgledom (*kōse jon rasplĕtene*) i ponašanjem (*sĭdi nā kamenu ūs put*) neobične žene. Zaplet nastupa naglo, dovoljno je da se protagonist vještici obrati i ona ga napada: - *Dōbar dān! Ōna skōči, zgrābi ga*. I vještice, poput vila, imaju nadljudske moći (*sĭlnū fōrcu*) pa je vještica u priči uspjela podignuti čovjeka. Element je bajke i invokacija koju bismo mogli protumačiti i kao kršćansku basmu¹⁷ koja se izgovara uz kretanju (*ōn rĕče: - Bōže mōj! - pa se prikrsti*), a koju je

¹⁷ Usp. Dragić (2012: 47): „Basma je stručni naziv za usmeno-retorički oblik koji se pri magijskom obredu šaputao/recitirao, pjevušio u želji da se čovjeka, njegovu imovinu i stoku zaštititi ili oslobodi od bolesti, demonskih sila i vremenskih nepogoda, da djevojci dođe i/ili oženi je njezin odabranik, da za vrijeme sušnih proljetnih i ljetnih dana božanstvo udijeli kišu i tako spasi ljetinu. U stručnoj su uporabi za basmu sinonimi *bajalica*, *egzorcizam* i *zaklinjanje*, a narodni su nazivi *bajalica* i *bajavica*).“

protagonist spontano izveo od straha, vidjevši strminu niz koju ga vještica želi baciti. Basma ga spašava, odnosno oduzima vješticu moć, što je potencirano dodavanjem pozitivnoga simbola pijetlova pijeva, no ostaje joj dovoljno snage da ga onesposobi i pobjegne: *Ūtō zāpivā pívac, òna š njīn bŕzo hŕdne ò pūt*. Za razliku od crtice o vilama (V/II), u kojoj pijev pijetlova označava sretan završetak, u ovoj priči on označava pobjedu dobra, ali ne i sretan kraj. Protagonist je prestrašen (*Ō straha ūdri tŕcat*) i ozlijeđen (*jédva u dúhu*) i nije junak, već običan čovjek koji mora izvući pouku iz doživljenoga. Didaktička narav priče otkriva se na samome kraju, kada ukućani, saznajući što se dogodilo, nisu nimalo iznenađeni, štoviše, pokazuju mudrost i upoznatost s valjanošću kršćanske magične formule iz prijašnjih iskustava s vješticama: *Mòli Bōga da si se prikŕstijo i zavāpijo Bōga i da je zāpivō pívac, a da nē, ne bi dōma žŕv dòšō*. Protagonist je u tom smislu antijunak jer nije uzor na koji se treba ugledati, već učenik koji na svojim greškama mora naučiti određeni kod ponašanja.

Drugi tekst o vješticama (VŠ/II) još je jedna crtica, koja ima samo pet rečenica. U centru su radnje zle vještičje oči, tj. nepoznata žena koja svojim pogledom nekome može naškoditi. Nepoznato i nestalno povezuje se s negativnim: *nīko nē znā òkle je, zāšto je tūda pasávala i dī je hòdila, āli je ūžala pása kros sélo*. Žene iz sela u crtici vjeruju da prolaznica nanosi zlo i znaju ako se zaštititi. Djecu savjetuju da se brane zaštitnim simbolom, a to je pokazivanjem rogova, odnosno podizanjem kažiprsta i maloga prsta prema njoj, ali tajno (*ū špagu òd gāca, ĭspod trāvērse òli kòtule*), da ih ne bi primijetila i poželjela se osvetiti. Kao simbol dobra pojavljuje se, dakle, znak za rogove, a kao njemu suprotstavljen simbol zla (nepoznate) ženske oči koje imaju magijsku snagu.

Vjerovanja vezna uz vukove posvjedočena su u mnogim slavenskim i drugim kulturama.¹⁸ Tema **vukodlaka** prožima četiri navedena zapisa (K/I, K/II, L, T). Priča o čovjeku koji se pretvara u vuka ili druge životinje (psa, mačka, magarca, konja) u svim zabilježenim tekstovima ima isti cilj: zastrašiti pojedinca, jer se radi o pričama o zlodusima.

U prvoj priči, *Lorko*, slično kao u drugoj crtici o vilama (V/II) negativac je zloduh koji uz put, i to pokraj ruševne građevine (stare *jòš od Dúbrovāčkē Rēpublikē*). Dana je i odrednica koja pobliže govori gdje je put (*na pūtu od Jānjinē za Čŕnū Gōru*), a kojom priča dobiva na vjerodostojnosti. Dokono čeka da netko naide da bi mu mogao napakostiti. Zvijer i ovaj put ima nadnaravne moći (*Lôrko se mōgō priobrāzi u kūška, u māška, u kózu, u mázgu, tòvaricu ili kónja*.) i napada protagonista, Crnogorca koji se vraća kući (VŠ/I) i prolazi pokraj *mirinē* kada nije trebao (*okāsnijo*), u doba dana

¹⁸ Vidi: Dragić (2012).

koje i u ostalim pričama ima negativan predznak, noć. Pojavom psa dobroćudna izgleda (*jēdān līpī mālī kūčak*) počinje zaplet. Uz opis psa dodan je pridjec *sām*, čime se implicira da pas navodi čovjeka da ga uzme. On to i čini, u želji da ga pokloni djeci. Postupno se uvode nadnaravne moći antagonista: *Kāko je hōdijo s kūškon u nāruču, tāko mu je ōnī kūčak bījo svē tēži*. Radnja kulminira kada Crnogorac ispusti psa i potpuno razotkriva njegove moći: *bácijo ōn kūška nā kleh, a kūčak nēstō*. Priča završava narodnom mudrošću, odnosno potvrdom da se radi o zloduhi koji je dobro poznat mještanima, zato što uvijek, čak i kada se pretvori u druge životinje (*u tōvara ili kónja*), raste do nadprirodnih visina, a ljudi koje preko noći uhvati u zoru se ne znajući kako nađu na nekome visokom mjestu (*na visokōn vīhu ōli na kúpīrti ōd kučē*). Zora i u ovoj priči simbolizira dobro (noć je, paralelno, doba kada se događaju zle stvari), a zloduh njenim nastupanjem gubi svoju moć.

Priča **Tenci** nadovezuje se na prethodnu priču. Tenac je vukodlak, pokojnik koji noću izlazi iz groba i škodi ljudima, a izgleda kao mijeh (*prāvā mišina; nēmajū tīlo, sāmō mišīnu!*). Ispitanik koji je ispričao ovu priču bio je škrt na riječima pa, možda da ne pokaže svoj stav, odnosno svoje vjerovanje u navedenu pojavu, priču priča šaljivim tonom, navodeći da se ljudi danas šale na račun vjerovanja u tence: zavežu mijeh za konopac i povlačio ga po putu: *Nāšō bi se kō bi tījo kōga prīpas: napūhō bi mīh, vézō zá nj kónop i potézō ga po pūtu*.

Posljednja priča, odnosno dvije verzije priče **Košac**¹⁹ najstrukturiranije su u nizu navedenih. Vjerovanje u vukodlake koji noću izlaze iz svojih grobova te ubijaju narod. Simbol vukodlaka, živog mrtvaca koji dolazi noću, obilazi selo, ubija ili donosi bolesti i u kazivača je izazivao jezovite osjećaje. To je odraženo i u prvoj rečenici priče u kojoj nalazimo motiv pomora: (*hārāla pomoritāt*). Košci su, po vjerovanju, ljudi koji su za života bili jako zli pa njihove grešne duše ne idu na drugi svijet, već ostaju u svom tijelu nakon smrti: *Bījo je tō jākō zō čóvik kōjī je ūmrō i Bōg ga je kastigō i pritvōrījo u kōšca*. Za njih se vežu najgore osobine. Košac je dakle vukodlak koji noću (*o pónoča do zorē*) luta od kuće do kuće i imenom i prezimenom (*pō imenu i bēzīmenu*) doziva domaćine. Jezovit ugođaj stvoren je kontrastom tišine (*u dōba kã jūdi spū*) i košćeve buke (*kūcō i zvō*). Implikacija da su ljudi poznavali ovoga zloduha može se iščitati iz uloge djeteta (*čejáde*) koje odgovara košcu, jer mu odrasli, poznajući tradicijska vjerovanja ne bi odgovorili. Dječja nevinost i neznanje simbolizirani su rečenicom: *bīće da ga zōvē sūsīd*. Ako bi se itko odazvao, *ōdma bi ōstō mrtāv*. Na kraju uvoda predstavlja se *Cvitan*, protagonist priče, koji je ostao

¹⁹ Ponegdje na poluotoku na mjestu riječi *košac* koristi cakavska varijanta *kosac*.

posljednji (kasnije se u priči pojavljuju drugi likovi, pa je zabilježena figura hiperbola). Dakle, priča je vjerovanje po kojem se moguće obraniti od vukodlaka, pa zaplet nastupa kada se predstavi junak kao bajkoviti element u pravome smislu. U suradnji sa svojom ženom, on priprema basmu protiv košca koju ona treba izgovoriti dok melje žito: *Ōvī će stālno zvāt , a tī stālno méji i govóri: Kòga zòvėš, nīje dōma*. Junak se za borbu protiv negativca oboružava trnovim kolcem: *Iza pódne Cvitan pōje u ògradu i ùberē vėlikī kólac o tīna*. Važno je primijetiti da odlazi *iza pódne*, čime se karakterizira kao netko tko je upoznat s narodnim običajima i zna da se po najvećim vrućinama ne smije izlaziti (usp. VŠ/I). Isto tako, ne napada košca po noći, već strpljivo čeka zoru, kada prema predaji zlodusi gube svoju moć. Metafora za zoru je i u ovoj priči pijev pijetlova (*Zòvė kóšac, a žėna odgovārā i tákō do prívih kokótā*). Promjena odnosa moći dobra i zla dolaskom dana izražena je još jednom zvučnom slikom (*Kā su kòkoti zàpivali, ùmukō kóšac*). Kosac od lika koji proganja posataje lik koji bježi (*trčī kóšac, a Cvitan za njīn kros sėlo*) i, kao u pričama (VŠ/I i T), odjednom nestaje, dakle ima magične moći. Junak ne odustaje, već označava mjesto nestanka (*zàbijo kólac nā mistu dī ga je nėstalo*) i odlazi po pomoć svećenika (*frātra*) te navečer hrabro odlaze na označeno mjesto, gdje svećenik čita iz Biblije (*iz Svėtōg lībra*), koja protiv zlih sila ima magičnu moć te se pred njima ukazuje grob. Slika koja slijedi prevrat je u radnji jer košca zatičemo u svakodnevnoj, ljudskoj, a ne zvjerskoj situaciji: *...kóšac sidī nāsrid grėba s ženōn rasplėtenē kosē, a unūtra prīd njima pėčenā kòkoš. Tāmān su se sprėmali jīs*. Prevrat oduzima jezovitost temi priče, te banalizira bestijalnost i malevolentnost zloduha. Štoviše, i sam košac prepoznaje svoga progonitelja i šali se sa svojim naslućenim smrtnim trenutkom: *Cvitane, Cvitane, kā ja nīsan ùmijo tēbe, tī ćeš mēne!* U trenutku slabosti (prije ponoći) i ranjivosti, zloduh se ponaša čovječnije. Primjećujemo da je predosjećaj u ovome slučaju pozitivan simbol, jer je pripisan negativcu. Drugim riječima, predosjećaj nastavljamo tumačiti negativan simbol, jer ipak ne donosi dobro onomu koji ga osjeća, ali je ovaj put subjekt zao pa je ostvarenje predosjećaja za opće dobro. Junak, i otprije upoznat s natprirodnim pojavama, nema milosti prema zloduhu, već kolcem ubija i njega i ženu. Košćeva je žena, poput vila i vještica, *rasplėtenē kosē*, a večera koja je prekinuta vjerojatno je i ukradena, što bi bilo u skladu s karakterom negativca priče, košca. Kršćanski oprost, unatoč ljudskosti živoga mrtvaca, nije jednako važan kao božja pravda, tj. uništenje zla, čija je silina tolika da utječe na prirodu (*zapúhō sílan vītar*) i uništava nesveta bića i stvari: *nėstalo ih je òdma i kóšca i ženē i grėba*. Praznina koja ostaje (*góla lėdina*) simbol je novoga početka. U raspletu je dakle element bajke, sretan završetak, izjednačen s kršćanskim elementom, božjom pravdom, što je – istina, u

manjoj mjeri - potvrđeno i u drugim pričama (npr. VŠ/I). Ipak, samo za K/I možemo reći da je književnouslymena bajka kršćanske fantastične tematike, s okarakteriziranim junakom i negativcem i junakinjama i negativkama. Jedna pomaže pobijediti vukodlaka izgovorom magične formule, tj. basme, a druga živi u grobu pod zemljom. Sukob dobra i zla okončan je pobjedom dobra, i to uz pomoć svećenika, čiju su ulogu u klasičnim pisanim bajkama nerijetko imali mudraci ili magovi. Negativac ima magične moći (nestaje, poznaje sve po imenu), a na strani dobra magična je samo molitva (i već navedena basma). Umjesto klasičnog bajkovitog završetka tipa *živjeli su sretno do kraja života*, nalazimo pozitivan ishod rečenicom koja demistificira riječ iz prve rečenice, koja je potpomogla jezovit ugođaj priče (*Tákō su fěrmale pomoritāti*) i na taj način se i slušatelja oslobađa straha od zlih sila.

Druga priča o košcu slična je prvoj po imenovanju mjesta i likova, lokalizaciji (K/I *na Žúpi*, K/II *iz Prízdrinē*), početnoj fabuli (...*zvô pod fūnistrôn onéga kôjī bi trībo sūtra pārtit. Táko je činijo svě dok se jědān čóvik nīje sītijo pa ūbro trnōv kólac i stō iza vrāta*), zamjeni uloga (*ōvī skōčijo s onīn kócen pa za njīn*), uništenjem košca (*Zbōjo je s kócen*) te motivima nagle smrti nakon košćeve posjete, trnova kolca kao oružja i groba kao mjesta košćeve smrti. Ipak, kraću priču ne možemo kao prvu smatrati usmenoknjiževnom bajkom jer je manje složena, nema toliko elemenata ni likova. Uostalom, dok K/I ima uokvirenu fabularnu strukturu (počinje i završava rečenicama o pomoru), K/II počinje određenjem izvora priče: *Slāvku je bāba bīla iz Prízdrinē. Ōna mu je pripovídala...* Neimenovani junak u K/II nije okarakteriziran jednako detaljno kao Cvitan (K/I), tj. izostaje opreka noći i zore. u drugoj priči ne pojavljuju se ni žene ni svećenik, pa izostaju i kršćanski (Biblija) i tradicijski magijski elementi (basma). U drugoj priči junak se noću bori s koščem, i to ga slijedi do groblja i sam otvara grob. Prevrat nastupa kad u grobu vidi životinju (*Ōvī pòdigō plòču kã u grébu mǎška*), čime je označena košćeva magična moć da mijenja svoj oblik, a u trenutku smrti ponovno mijenja oblik i pretvara se u moljca (*Zbōjo je s kócen, iz njē izlētīla lepīrica*), što može značiti da mu je to izvorno bio oblik. I u jednome i u drugome slučaju, košac je ponovno banaliziran, tj. pretvoren u bezopasnog kukca na kraju priče.

Vjerovanja u nadnaravne pojave i mjesta

U prvome dijelu promotrili smo vjerovanja o nadnaravnim bićima, a u ovome se radi o vjerovanjima u nadnaravne pojave i mjesta. Priče o urocima i zaštiti od njih, o ukletim mjestima i predmetima nemaju toliko književnih elemenata koliko one prikazane u prvome dijelu, no tretiraju se kao usmenoknjiževna djela, i to kratke priče, anegdote i crtice. Likovi su većinom neimenovani, iako im se otprilike određuje porijeklo (za

vjerodostojnost priče). Ne opisuje se njihova izravna borba protiv zla, pa nema sukoba kakve smo posvjedočili u VŠ/I, T/I, K/I i K/II, već se govori o ljudima koji se ne bore protiv zlih pojava, već sprečavaju njihov dolazak postavljanjem zaštitnih materijalnih simbola (rogova, papirića s magičnim formulama, bršljana) ili izbjegavanjem predmeta i biljki smatranih ukletima u narodu.

Oboljenja ljudi i stoke tumačena su u narodu na razne načine, jedan od kojih je ureknuće. **Urok** je zlonamjieran čin, namjieran ili nenamjieran, svjestan ili nesvjestan, ili neko zlo koje netko može zaželjeti drugome, tj. *baciti* na drugoga. Često se povezuje s vradžbinom i prokletstvom. Ljudi su vjerovali da urok izaziva bolest kod ljudi i životinja pa stoga i ne čudi strah u glasu ispitanika dok su prepričavali (ne)zgode s urocima. Bolest stoke ili njezina smrt podrazumijevala je neimaštinu, odnosno glad za cijelu obitelj. Tekst o urocima sastoji se od nekoliko crtica i anegdota, koje su sadržajno povezane ako se svaka odnosi na neko mjesto u središtu poluotoka Pelješca. Prva navedena u ovom radu govori o običaju da se iznad vrata štale postave rogovi kože ili ovna za zaštitu od zla, odnosno protiv uroka (*Rōzi su bili kō kalāmīta*). I u priči VŠ/II nalazimo rogove kao pozitivan simbol, a u ovoj je objašnjeno zašto je tako: *da se úrok kōjī bi kō bācijo īli krīvō ōkō kōjē bi glēdalo živīnu, zābije ū njīh da ne pōjē na ōnē u kōšari*. Nisu samo rogovi bili smatrani predmetom za zaštitu od uroka, već nekada i cijele životinjske glave pa se navodi da je neimenovani Potomjanin postavio *cīlū lūbanju od brāva s rōzima* iznad štale, da bi zaštitio svoga prasca.

U drugoj usmenoj priči, tj. anegdoti, neimenovani *Kūnovjanin*, nakon što mu je stoka uginula, slijepo vjeruje da je uzrok tomu urok koji je netko bacio na njegovu štalu jer mu je *krēpala mázga*. Da bi zaštitio ostalu stoku (*žīvo*), traži pomoć od neimenovane žene, moguće, povezane s arhetipom travarke, tj. dobre vještice, koja poznaje narodne zaštite od zala pa mu je *učinila zápis*. Na papiriće upisuje basmu, odnosno magičnu formulu za zaštitu protiv uroka. Kao i u rogove prvoj priči, zapis treba postaviti visoko (*īspod grēde u kōšari*) pa možemo govoriti o konceptualnoj metafori *dobro : zlo* prema *gore : dole*. Kada su nedaće prestale, u protagonistu se javlja znatiželja (*čōviku nīje vrāg dō mīrā*) i otvara zapis i pronalazi *trī zfnā sōli i napisano nīks, nīks, nīks, trī pūtā i nācrtānā trī križīcā*. U zapisu se, kao što vidimo, broj *trī* pojavljuje tri puta, uz tri simbola koja bismo mogli opisati kao tri komponente zapisa: materijalna (tri zrna soli, koja se nije rastopila ni zagubila dok je stajala u zapisu pod gredom), verbalna (tekst *nīks*, koji se također ponavlja tri puta) te duhovna (tri križića). Broj tri u biblijskoj se tradiciji smatra svetim brojem (Sveto Trojstvo; Pakao, Čistilište, Raj itd.) pa ne čudi da i u ovoj priči ima magična svojstva, štiti od uroka. Proagonist ne

priznaje da vjeruje u zaštitnu moć zapisa, ali ga *nije tijo bācīt nēgo je tō jōpet smōtō i vrātijo nāse pod grēdu, pod kŭpīrtu, nēka stōji za svākī slŭčaj.*

Dio teksta o urocima svjedoči o postojanju vjerovanja u zaštitnu moć bršljana, i to *na vodòkřšće*, u vrijeme blagoslova vode. Kitice bršljana umakale bi se u blagoslovljenu vodu i vješale nad vratima.

Na kraju se navodi primjer čovjeka iz Donjega Sela *dūndo Krīsto* koji nikome ne bi dopustio niti da vidi njegove svinje, jer se toliko bojao uroka. Priča ima šaljiv prizvuk: *Pŭstijo bi da ga vīdu jedīno kã bi ga zãklō!*

Osim gore opisanih vjerovanja, vjerovalo se da postoje i određena **ukleta mjesta** koja donose nesreću. Tekst donosi narodnu mudrost (*Gòvorŭ da...*) o biljkama koje se ne smiju saditi ispred kuće jer time *korta* postaje ukleto mjesto. Nepoznato je zašto su to palma, čempres i planika, ali je samo naglašeno: *Plānika znāčī prōpās kŭcē!*

Priča **Plavo oko** govori o vjerovanju da plavi kamen na prstenu, tj. *pršten s plāvīn ōkon* donosi nesreću. Mnogi u to ne vjeruju, ističući da je upravo ta plava boja simbol besmrtnosti, čistoće i mudrosti te da plava boja odbija mržnju te gradi prijateljstvo i vjernost, ali u tekstu su se onima koje su ipak nosile plavo oko *sāmē nēsriće dogádale*. Nema objašnjenja ni kakve nesreće ni kako je plavi kamen s njima povezan, ali na kraju je zaključak: *Vīrovanje je vīrovanje i vājalo ga se dŕža!*

Grci

Ovo poglavlje donosi priču o porijeklu stanovnika mjesta na poluotoku Pelješcu. Da bi se bolje razumjela predaja, potrebno je nakratko se osvrnuti na povijesne činjenice. Naime, u ranome srednjem vijeku poluotok Pelješac nalazio se pod vlašću Bizanta, a poslije postaje dio Zahumlja koje se prostiralo od rijeke Neretve do Dubrovnika. Zahumlje je od 9. do 12. stoljeća iskusilo više političko-teritorijalnih promjena te je 1170. godine ušlo u sastav srednjovjekovne države Nemanjića, pod kojim je, s prekidima, bilo sve do 1325. godine. Malo po malo, nestajalo je na cijelom poluotoku katoličke crkve, a prevlast je dobila bogumilska i pravoslavna vjera (Bjelovučić, 1921: 25–66). To je potvrđeno i u tekstu: *Bīlī su nīkē drŭgē vīrē. Nēvirnici, bogumīli.* „Naš narod zove 'grčkim' sve ono, što ne zna protumačiti, odakle je i kako nastalo. Većinom pod tim imenom zove pravoslavnu vjeru, koju označuje još riječima 'stara ruka'. N. pr. bogomilske stečke, zove 'grčko groblje' ili 'vlaško groblje'“ (Bjelovučić, 1921: 52). Ako se pogleda u *Hrvatsku kršćansku terminologiju* Jeronima Šetke, pod natuknicom **Grk** stoji: „čovjek iz Grčke; pripadnik grčke, istočne, pravosl. vjere, makar i ne bio po porijeklu Grk...“ (1976: 93). Vodeći računa o gore navedenom, lako je sada pojasniti tko su bili ti Grci i odakle taj izraz na poluotoku. Bjelovučić u svome radu (1921.) precizno navodi, između

ostaloga, i sve crkve na poluotoku koje su bile pravoslavne „grčke“, a među njima i staru Crkvu sv. Petra u Potomju, ističući kako je „živa predaja, da su se Potomjani najzadnji od svih poluotočana pokrstili, i to pred 300 godina“ (Bjelovučić, 1921: 58). I dalje priča kaže da su Potomjani prije pokrštenja stavili uvjet da njihov crkveni barjak (koji se razlikuje od ostalih: *svi barjaci imaju na vrhu križ, a naš kôpje*) u svim procesijama ide prvi. I danas se to u narodu poštuje, tj. potomski barjak ide prvi: *Sâda, náš bârjak, u svîn procèsijama ide prîvî.*

U zabilježenoj priči Grci su opisani prilogom atributima pojačanima prilogom *jako (jâko bôgati, jâko vrîdñi)*, i u nastavku i kontrastom odnosno hiperbolom: *mázge zlâtnñh pòtkovama bile pòtkovane i da su jîh pòjili iz zlâtnñh lâmîca*. Zanimljivo je da pripovjedač navodi da su skrivali svoje bogatstvo, tj. luksuze svoje stoke *mâzgama kòpita u kîpe zamotávali*. Navodi se i narodna legenda o kneževoj grobnici (*Govòrilo se da je tû ùkopan njihòv knêz*.) i pobliže određuje izvor od kojega je kazivač čuo priču (*Pripovîdò je Ánto...*), a koji je i glavni lik. Pomaže Grcima da pomaknu neke ploču i otkrivaju grob, za koji se nadaju da je pripadao njihovoj knezu. U grobnici nalaze samo jednu golemu kost nadlaktice: *dùgâ, trî prîstâ, vîšâ nègo ù njega. Kolikî je tò bîjo čóvik kâ je u Ántu bilo dèboto dvâ metra!?* Nije otkriveno čija je kost, ali su je Grci odnijeli i o njoj se ne zna više ništa pa je priča prožeta misterijom, ali ipak nudi moguća rješenja (*di je kôs zavrîšila, biće di i gláva kòjû su nášli u grébu u gòmili u Bâšica u ôgradî, kâ su mlîli kâmen za pût štò ga je vòjska grádila po Pèliscu*). Na kraju teksta G donosi se legenda o nastanku crkve (*Delòrîta*) prema kojoj je papa naredio da se nasred Pelješca izgradi crkva da bi se vjernici iskupili jer su, legenda kaže, Potomjani opljačkali papinu lađu koja se nasukala u Dingaču. Ipak, kazivačica iskazuje skepsu prema krivici Potomjana (*Biće da su in se i drugi prikjûčili i omástili brk.*), ali ipak priču prepričava, a time i održava na životu.

4.2.2. Peliški zaviti

Prije analize i raščlambe tekstova o zavjetima, potrebno se osvrnuti na samo značenje toga pojma te na načine na koje se on definira u različitim priručnicima. Ljudevit Rupčić u svom radu *Zavjet ili savez* povezuje riječ *zavjet* s glagolom *zavjetovati se* 'zareći se'. Kaže: „obje su složenice kojima je drugi dio staroslavensko *vet* 'riječ, govor'“ (Rupčić, 1968: 230). Spominje i stari Miklošičev staroslavenski rječnik u kojemu je riječ *zavet* opisana kao: 1. odredba, oporuka, testamentum; 2. nalog, svečano obećanje, odluka; 3. pogodba, sastav, dogovor, ugovor, savez (Rupčić, 1968: 230). U *Hrvatskoj kršćanskoj terminologiji* Jeronima Šetke pod natuknicom *zavjet* stoji poduži opis: 1. ugovor osobito u svezi: Stari z. - ugovor što ga je Bog sklopio sa

židovskim narodom preko Mojsija; Novi z. - ugovor, zakon koji je donio Isus...; 2. obećanje, osobito promišljeno obećanje, dano Bogu, da će se učiniti neka moguća ili bolja stvar... (Šetka, 1976: 347), a pod natuknicom zavjetovati (se) - obvezati (se) zavjetom da će se vršiti neko dobro djelo... (Šetka, 1976: 348). I u *Rječniku hrvatskoga jezika* (2000.) Vladimira Anića pod natuknicom **zavjet** stoji sličan, samo nešto kraći, opis: 1. svečano obećanje, svečana obveza na što; zakletva; 2. zavještana želja ili molba; 3. zavjetni dar ili žrtva na koju se vjernik obvezao (Anić, 2000: 1365).

Prema tome, *zavit* (< osl. **zavěť*) označava ljudsku svjesnu obvezu koju pojedinac zbog nekoga razloga odlučuje izvršiti.

Ovaj dio rada ima više cjelina, a neki od njih i više podcjelina. Prvi je naslov **Zaviti o košare i o kuće** koji ima četiri dijela označenih rimskim brojevima (ZK/I, ZK/II, ZK/III; ZK/IV). Zatim slijedi **Zavit od baštine** (ZB) pa dio pod naslovom **Zavit o marčanih petaka** (ZMP) i na kraju **Osobni zavjeti** (OZ).

Važnu odrednicu kulturne tradicije „čine upravo narodni život i običaji, stvoreni i usustavljeni, koji se s vremenom samo oblikuju, ne gubeći svoje obilježje“ (Botica, 1995: 3). Često pojedinci svoj život kao i zbivanja iz svakodnevnoga života doživljavaju i proživljavaju u ozračju vjere i vjerovanja. U našem je slučaju upravo vjera utjecala na izgled jednoga dijela hrvatske tradicijske kulture. Vjerovanje u takve „manifestacije“, strah od nepoštivanja zavjeta, jako je izraženo u narodu te živo vlada kod većine. Vjerovanje se dakle očituje u postupcima ljudi i njihovu ponašanju te o njihovu odnosu prema tradiciji.

Záviti o kôšarē i ò kućē

Prvi tekst počinje retoričkim pitanjem: *Īmā li ovēga ĭgdī u svītu kô u nās?* – kojime se ističe posebnost koju kazivači osjećaju prema običaju zavjetovanja, a koja je na poluotoku Pelješcu vrlo česta: *Óde u òvōn nāšōn bāndi svākā kūća ga ĭmā*. Tekst opisuje zavjet *kōjī dūrā o Bōžića do Nōvē gōdinē*. Prema njemu, u tome se periodu ništa ne smije unositi ni u kuću ni u štalu. Zabilježeni zavjeti kuće jesu: ne iznosi se pepeo iz kuće, ako se donosi kupus ubran u vrtu, može se skuhati za hranu, ali ne smije se kiseliti. Zabilježeni zavjeti štale jesu: ne sedla se mazga, kokoši i svinje ne hrane se ostatcima, ostatci hrane ne smiju se bacati ispred štale. Anegdota govori o godini kada se zavjet prekršio (*Mī smo se téga tvřdo dīřžali jěrbo nas je bīlo jednōn dōbro òpeklo*.) i koja je osobno iskustvo pa je ispričana u prvome licu (*Kā sa jā bīla māla...*). Središnji lik priče jest njezin otac, koji jedne godine odluči ne posuditi mazgu od susjeda da bi otišao po rođake, nego ju osedla. Trenutak prekida zavjeta izražen je upravnim govorom, tj. očevim citatom: *Ma, ūzeću òvū nāšū mázgu, pa āko mi se štō ĭmā dogōdī, nēka se dōgodi!*

Citat možemo gledati i kao govorni čin, jer izgovorene riječi izravno utječu na stvarnost.²⁰ Slijedi pripovijedanje o odlasku koje ima i komičan prizvuk: *Óna je bila gòspoja u ovolikīn tácima, dī bi óna móglā izāc nā noge.* Uz komičan prizvuk stvara se i opuštena atmosfera koja je prekinuta dolaskom novoga dana i stravičnom slikom ozlijeđene mazge: *Kād ūjutru smo imali štō vīdi: na mázgi na glávi, svē káko stojī óglav, svē sáma živā rāna, dubóka kō prs, svē dō kosti! Svē izglođāno, a jādna bēštija svā izmorena.* Gradacija kroz ponavljanja sintaktičkih konstrukcija s rječju *svē* upotpunjena je usporedbom *dubóka kō prs* i atributima *jādna* i *izmorena*. Dolazak jutra može se gledati kao negativan simbol, no, kao i u tekstovima iz prvoga dijela rada, on je pozitivan, jer se veže uz otkrivenje božje pravde (prekršen zavjet - kažnjena životinja) Na kraju je i naučena pouka: *Otáda smo glēdali da ne bi prikršili závit!*

Drugi tekst pomalo je tužnoga tona. Još jednom je tema prekršeni zavjet, ovaj put zavjet kuće. Desio se nedavno (*sā u óvō mōdērnō vrīme*). Više ne drži stoka, ali glavni lik, ponovno otac, donio je u kuću psiće. Nije se držao zavjeta (*Ón nīje abādō hōce li štō unīt ili iznīt is kućē.*) i uslijedila je kazna: *Sēdan kūčākā mu je štō nēstalo, štō zgāzijo áuto, štō iz čīsta mīra krēpalo.* Razvija se digresija o psu koji je *po cīlū nōc zavījo, tō ga nīsi mōgō slūša ód jada.* Pas je plašio susjedovo dijete i na kraju su ga se morali riješiti (*vājalo ga je destrīgať*). Uvodi se i mudra baba koja zna zašto su svi psići nesretno skončali: *Bāba ga je prikorávala da je tō zātō štō ne abāda i krīť závit.* Ona primjećuje i da nema drugih životinja u štali na kojima bi se mogla odraziti kazna ako se zavjet ne poštuje, *pa mu zātō onī krepājū.* Završetak ove priče pokazuje da su se tradicionalna vjerovanja zadržala iako je tradicionalni način života iščeznuo.

Treći tekst o zavjetima govori kazivač čija obitelj ima zavjet dva puta godišnje, *o Bōžiću i o pòkladima.* Božićni zavjet sličan je onome iz prve priče, traje tjedan dana i također se ništa ne smije unijeti u kuću ni iznijeti iz nje, s iznimkom: *sāmo krūh i pāstu i štō nam je pòtrebito za živīt.* Kazivač uključuje slušatelja u priču koristeći primjer: *Da me dōjēš vīdi i donēsēš mi škātulu kēksa, jā ti je mōrān vrāti náse, ili da donēsēš sōbon bombōn, jā ti ga nēcu uzēs.* Navodi poznate ženske likove (*nāša Ānka, Dára*) koji se drže zavjeta te neimenovane (*nīka svōjta*) koji su krivi jer je prekršen zavjet: *Tā žēnska bila gulōzna, pa svē oko Dáre da jon dādē mǎlo lebārā ōli īnbūlā, dōdijala vīšē i óva jon nīšto mǎlo zamōtala da rebandūnā s glamázānjēn.* Kazna za kršenje zavjeta i u ovoj priči nastupa sljedećega jutra, i ponovno se odražava kroz sravičan prizor životinje: *Kā sūtra jēdna óvca u kōšari pōlā*

²⁰ Kao kad primjerice sudac kaže *kriv je* i optuženik postaje okrivljenik, odnosno, gubi slobodu.

góla, pòlā s vūnon. Za razliku od prve, ova nudi i tumačenje koje se može čitati i kao skepsa kazivača prema moći zavjeta: *Po nóci jǎdnu óvcu ništo nǎpalo, kúda je óbrijalo, izilo na njôn pòlā vūne.* Kazivačevo čuđenje pojačano je ponavljanjem: *pòlā góla, pòlā s vūnon; pòlā vūne; pòlā vūna, pòlā góla.*

Kazivač je naveo i primjer zavjeta štale, koji je također vrlo sličan prije navedenima: u štalu se ne smije ništa unositi, pa ni ostatci hrane. Donosi se priča o ocu koji *je zabòravijo úbra jédnu spīcu onáko mǎlo dǔjǔ da š njôn mǒžē potáknit kamišulu kǎ būdū pǎlili gudína.* To ga motivira na kršenje zavjete, te prije objeda odlazi i bere *spīcu.* Kazna za prekršeni zavjet ponovno se otkriva tek sutradan i odražava na životinji: *Kǎ je sǔtra mǎti dóšla u kòšaru, jédna óvca góla gòlcata, bez i jédne dlǎke nǎ sebi.* Prizor je misteriozan jer u štali nema dlaka ni tragova vune, a kazivač ga čini dinamičnim izmjenjujući slike gole ovce i prestrašene žene: *Óvca kǒ da si je brǐtvōn óbrijo, góla gòlcata, svǎ se trésē. Pòsikle se mǎteri nǒge, prǒšli je nǐkǐ jézi kǎ je vǐdila táko nésritnǔ běštiju.* Priča, kao i pokoja prije navedena, ima i komičan prizvuk jer žena kozu oblači u očev džemper da bi je spasila, a njega na neki način kaznila: *Úzela jǎdnu běštiju, obúkla jon očēv dēmpēr i primistila u drǔgu kòšaru, jédva je skapǔlala.*

Zavjet u vremenu poklada traje tri tjedna i ne razlikuje se, osim po trajanju, od božićnih zavjeta. Na kraju kazivač daje pouku naučenu iz osobnoga iskustva, dakle, otklanja nevjericu: *Jǎ gòvorīn: - Āko ga úfalo prikršīn, nēće se ništa dogòdi, āli āko znān da je závit pa ga prikršīn, dogòdi će se ništo!*

Četvrti tekst o zavjetima kuće i štale govori o onima koji su namjerno kršili zavjete, uz objašnjenje: *Hòtili su vǐdi kǎko će pása.* Akteri su ponovno poznati, imenovani ljudi. *Vláho* namjerno iz nabere *mázgu grǐma* i to unese u kuću. Lijepo vrijeme za dva dana (a ne sutradan, kao u ostalim pričama) naglo se promijenilo i počela je padati kiša. Kazna dolazi naglo, i to u obliku groma, a žrtva je opet životinja u štali: *Údrijo grǒm, drǐto u Vláhovǔ kòšaru, úbijo mázgu u njôn.* Kazivač zaključuje da ljudi vjeruju da ga je ta kazna snašla jer je prikršio zavjet.

Krúne je također nabrala grm *pa ga bǎcila óvcama.* Kazna nastupa sutra i odražava se na životinjama: *púnā kòšara mǐšǎ vǐlikīh kǒ ópanāk. Zavúkli se óvcama ũ vunu.* I u ovoj priči imamo stravične i pomalo fantastične prizore napadnutih životinja: *Jídū jih onákō nǎ žīvo. Óna ih tǐrǎ òni nēcē nǐkako da se mǎknǔ. Mǔčila se tǔ dǒsta vrǐmenǎ, ali zalúdu, nēcē mǐši da se mǎknǔ. Óvce skǎčū po kòšari, òni bǎlajū pò njima. Ništo strǎšno.* Žena odustaje i pomoć traži od svećenika (*póšla put Kūnē da će u frátārǎ plátit mǐsu*) i već time pobjeđuje: *Níje dóšla ní do kríža, mǐši se sǎmí*

pòmakli. Iz priče se može iščitati vjerovanje da se može dobiti iskupljenje za prekršeni zavjet ako se osoba pokori i pokuša iskupiti.

Lúce je kupivši kuću, mislila da se nije obvezala i na zavjet. Nepoštivanje zavjeta izrečeno je u upravnome govoru, tj. protagonisticu kazvač citira: *-Brīga mene za zāvīt. Indijān ga je ōdnijo sã sobon, nēmān jā ništa su tīn. Jā tō ne dīžīn! Tō nīsū mōja pōsla*. Opisuje se kako je prekršila zavjet: unijela je breme u kuću, dala je stoki jesti. I njezina kazna nastupa naglo, sutradan, i ponovno uključuje miševе, ali izostaju prizori ozlijeđenih životinja: *kā sūtra u kōšari mīši, vėlikī kō postóle*. Umjesto toga, nalazimo dinamičko prepričavanje radnje pomoću imperativnih oblika i oblika bez kopule: *Óna zgrābila jėdnū hvōju, ūdri, víči, tīrāj*. Priča završava poukom: *Ma, ótad je abādala štō i kākō činī!*

Dvije priče o neimenovanim susjedima kojih više nema opisuju dva događaja kojima su prekršili zavjet. U prvome je susjeda dala nepoznatoj ženi koja je tek rodila šalicu mlijeka. Kao i u većini drugih priča, kazna nastupa sutradan i odražava se na kravi: *svė kākō stojī ōglav svė sáma žīva rāna, vīdī se kōs*. Sličnu sudbinu doživjela je mazga iz ZK/I (*na mázgi na glávī, svė kākō stojī ōglav, svė sáma žīvā rāna, dubóka kō pīrs, svė dō kostī!*).

Drugi događaj vezan je uz Božić i prekršen je slučajno: *nīsū bīli ūbili prāca do Bōžića, bīće čekali đīcu da dōju iz skule pa ga ōstavili za pōsli*. Kazna i u ovoj priči nastupa sutra, kad se otkriva da je prascu na leđima *vėlikā rāna kō dvī šake, dubóka kō da je nīko iskōpō*.

Sljedeće dvije priče govore o ljudima koji nisu vjerovali u zavjete, ali su naučili nakon što su im životinje kažnjene: *Sā se dīžī zāvīta!* (prva) te *bōme nīje se usūdijo bāci je, nēgo je čekō dok ne pāsa zāvīt* (druga).

Na kraju se kazivačica osvrće na rasprostranjenost zavjeta: *Čūdān je ōvī zāvīt, svākā ga kūća īmā i dīžī ga na svōj mōdus. Ōn vrīdī od Golūbinicē, priko Pōtōmja do Pāntetića. Nīgdī vīšē na Pėliscu*. Naglašava se da su navedena mjesta posebnost na poluotoku Pelješcu, no ne iznosi se uzrok nastanka zavjeta (*Štō, kākō i kāda su se stārī zāvītovali, tō nīko nē znā*), već samo poruka koja ujedinjuje ispričane priče: *Vīrovō ilī nē, ōvō ti je sigūro: āko ga ūfalo prikršīš pa se sītīš pōsli, ništa se nēće dogódi, āli ako ga prikršīš, dogódi će ti se ništo nāopako. Vīdīš kākō su pāsali ōnī štō su se hārčīli*.

Zāviti o bāštine

Prva zabilježena priča predstavlja o zavjete povezane s kršćanskim svecom, tj. *na Dān svėtōga Īvana Grísogonje*. U njoj se vjeruje da će onomu koji podrezuje lozu na taj blagdan lozu napasti nametnici (*Tō ti svāk znā za grizicu!*) i ističe se da *zāvīt vážī za cīlu Žūpu*.

Druga priča navodi dva primjera s ljudima koji su se oglušili o zavjet (*jědān čóvik iz Ėrcegovině, mālī Ľvo*), ali su lošim iskustvima naučili da ga ipak treba poštovati: *Ma kã jin je grizica lõze izila, drũgũ su pĩsmu pĩvali!*

Záviti o mǎrčanih pětākā i osobni záviti

Tri kraće priče govore o zavjetima vezanima za prirodne cikluse, tj. za mjesec u godini u kojemu petkom ništa ne rade ni na polju ni sa stokom (*U svǎki pětak u mǎrču ònī ně radũ ništa u bǎštini, nĩti žĩvo izvodũ vǎnka. I táko òduvík.*) i zavjeta se drže iako nisu više u toj kući (ZMP).

Druge dvije priče osobni su zavjeti. Prvi govori o gradnji crkve (*Svěťti je Júrje grǎden kǎko zǎvít*), a drugi o *těta Áni* koja je prešla zavjet i *ubrǎla brĩme* na sveti dan, odnosno blagdan (*na Spǎsõvo*). Kazna za prekršeni zavjet nastupa odmah, i to kroz simbol vjetra koji joj razbaca ubrano, što ju preplaši (*svǎ strěsla, ũhitili je jěži. Pòbigla*) i počinje vjerovati u zavjet. I ova priča, dakle, završava poučno: *Otáda je učinila zǎvít. Nĩkad víše nĩje na Spǎsõvo rádila.*

Priče o zavjetima imaju vrlo sličnu strukturu: predstavlja se zavjet, zatim se u nekima daje pojašnjenje zašto je zavjet prekršen, pa sam čin kršenja zavjeta, svanuće novoga dana, kazna na životinjama (i to na oglavu mazge i krave u dvjema pričama i na ovcima, tako što im otada runo), nertijetko opisana s elementima strave, pokoja čak i sa šaljivim tonom. Nakon kazne junaci se mijenjaju (ili počinju vjerovati u zavjet ako prije nisu, ili priznaju svoju grešku) i na kraju se donosi pouka, slična u svim pričama: *zavjete treba poštovati.*

4. Zaključak

Ovaj je rad podijeljen na tri cjeline. Prva se sastoji od uvoda s metodologijom. U njoj je opisano značenje tradicije, folkloru uz kratke napomene o poluotoku Pelješcu. Navedene su metode prikupljanja, predočavanja i analize građe.

Druga cjelina donosi same zapise, koji su podijeljeni na dvije velike skupine, a neke od njih imaju i podskupine. To su Vjerovanja i zavjeti. Vjerovanja se sastoje od 13 priča koje su u analizi podijeljene po temama, odnosno neke priče bilježe vjerovanja u nadnaravna bića (vile, vještice, vukodlake, zle duhove), a druge u nadnaravne pojave (uroke, ukleta mjesta, tj. biljke, predmete). Dio u kojem su obrađeni zavjeti također je podijeljen, i to na četiri dijela. U mnogima od priča ponavljaju se simboli dobra (predmeti od zlata, bijela boja odjeće, svjetlost, kršćanski simboli), jutro/zora, križ; te simboli zla: crna boja (odjeće ili npr. crni psi), noć/mrak, oko/oči. Priča K/I klasificirana je kao usmenoknjiževna bajka, dok su ostali tekstovi

legende, priče strave, kratke priče, svjedočanstva, anegdote, crtice, a ponekad i samo savjeti ili upute što ne činiti. Mnoge dakle imaju pouku, u srži istu: treba se držati starih običaja i vjerovati u pobjedu dobra, ne kršeći najstarije kršćanske pa ni one starije nepisane zakone i zavjete.

Treći dio čini analiza, najprije jezika, tj. dijalekta, a zatim i sadržaja teksta. Potvrđeno je da se na Pelješcu starina vrlo dobro čuva, bilo da se radi o običajima i vjerovanjima, bilo da se radi o jezičnim značajkama. Ipak, na oba se aspekta mogu naći specifičnosti koje su izrazito pelješke. Primjerice, s kulturološke strane to su priče s točnim odrednicama na Pelješcu (T, ZK/I), a s jezične duljenja kratkoga uzlaznog naglaska (npr. kanovačka). Prema tome može se zaključiti da se u središnjem Pelješcu čuvaju stare jezične značajke i tradicijski običaji, no postoje i inovacije, specifične upravo za to područje u Hrvatskoj. Osim toga, stara se vjerovanja prilagođavaju modernome dobu pa tradicijske priče i daje ostaju oslonac za našu budućnost.

Literatura

- Anić, V. 2000. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber.
- Ben-Amos, D. 2010. „Prema definiciji folklora u kontekstu“; u *Folkloristička čitanka*, ur. M. Hameršak i S. Marjanić, Zagreb.
- Buti, V. 2000. *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Bjelovučić, N. Z. 1921. *Povijest poluotoka Rata (Pelješca) sa dijelovima povijesti Zahumlja i Dubrovačke Republike*. Split: Leonova tiskara.
- Bošković-Stulli, M. 1975. *Usmena književnost kao umjetnost riječi*. Zagreb: Mladost.
- Bošković-Stulli, M. 1997. „Priče i pričanje“. *Stoljeća usmene hrvatske proze*, 6/34, Zagreb: Matica hrvatska.
- Bošković-Stulli, M. 1999. *O usmenoj tradiciji i o životu*. Zagreb: Konzor.
- Botica, S. 1995. *Biblija i hrvatska kulturna tradicija*. Zagreb.
- Botica, S. 1998. *Lijepa naša baština*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Botica, S. 2001. „Mit i hrvatske narodne bajke“. *Zlatni danci* 2:6–15.
- Botica, S. 2005. „Trajno živa usmenoknjiževna baština“. *Narodna umjetnost*, 42/2, str. 127-154.
- Božanić, J. 2002. „Facende otoka Visa“. *Čakavska rič*, 30/1–2, str. 177–332.
- Cavendish, R. i T. O. Ling. 1990. *Mitologija*. Zagreb: Mladinska knjiga.
- Chevalier, J. i A. Gheerbrant. 1994. *Rječnik simbola*. Zagreb: NZMH, Mladost.

- Commelin, P. 1994. *Mithologie grecque et romaine*. Paris: Pocket.
- Dragić, M. 2012. „Vuk u folkloru Hrvata“. *Poznańskie Studia Slawistyczne*, 3, str. 45–59.
- Elijade, M. 1970. *Mit i zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Fisher, H. 2003. „Stari demoni - novi konteksti: demonski likovi u suvremenim predajama“. *Narodna umjetnost*, 40/2, str. 29–40.
- Fališevac, D. 2007. *Stari pisci hrvatski i njihove poetike*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Goodenough, W. E. 1990. „Evolution of the Human Capacity for Beliefs“. *American Anthropologist*, 92/3, str. 597–612.
- Holzer, G. 2011. *Glasovni razvoj hrvatskoga jezika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Kapović, M. 2011. „Shortening of the Slavic long circumflex - one mora law in Croatian“. *Wiener slavistisches Jahrbuch*, 57, str. 123–130.
- Kapović, M. (u tisku). *Povijest hrvatske akcentuacije*. Zagreb, Matica hrvatska.
- Kapović, M. 2008. „Razvoj hrvatske akcentuacije“. *Filologija*, 51, str. 1–39.
- Karadžić, V. S. 1987. *Etnografski spisi o Crnoj Gori*. Beograd.
- Lisac, J. 2003. *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*. Zagreb: Golden marketing.
- Lisac, J. 2009. *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*. Zagreb: Golden marketing.
- Lozica, I. 2002. *Poganska baština*. Zagreb: Golden marketing.
- Lukežić, I. 2012. *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 1. Fonologija*. Rijeka: Hrvatska sveučilišna naklada. Filozofski fakultet u Rijeci.
- Malnar, M. i P. Vukša. 2012. „Postoje li čakavski elementi u fonologiji čakavskih govora?“ *Zbornik radova Petoga hrvatskog slavističkog kongresa*, str. 319–328.
- Marks, Lj. 2007. „'Ni o drvo, ni o kamen...': magične formule u hrvatskim predajama o vješticama“. *Narodna umjetnost*, 44/2, str. 27–42.
- Miklošić, F. 1862. - 1865. *Lexicon Palaeoslovenico - Graeco - Latinum*. Vindobonae.
- Novak, M. 2007. *Tragovi hrvatske mitologije*. Zagreb: Biblioteka Nova etnografija.
- Pasarić, M. 2010. „Uloga životinja u predodžbama o smrti i zagrobnom životu u hrvatskoj etnografskoj građi“. *Kroatologija*, 1/1, str. 213–227.
- Rupčić, Lj. 1968. „Zavjet ili savez“. *Bogoslovna smotra*, 38/2, 223–232.

- Rusković, A. i T. Tićo. 2001. *Rječnik rćanskog jezika, riječi i izraza u govoru na dalmatinskom području a posebno na mom rodnom Pelješcu. Sjećanja i priče iz Pijavičina i Pelješke Župe*. Zagreb: Skener Studio.
- Strobach, H. 1989. „Methodologische Aspekte der Erforschung von Folklore im Historischen Kontext“. *Narodna umjetnost*, 26, str. 65–72.
- Šešo, L. 2010. „Ja o tome znam, ali ne želim pričati!': tradicijska vjerovanja u nadnaravna bića u unutrašnjosti Dalmacije“. *Narodna umjetnost*, 47/2, str. 97–111.
- Šetka, J. 1976. *Hrvatska kršćanska terminologija*. Split.
- Tooker, D. E. 1992. „Identity Systems of Highland Burma: 'Belief', Akha Zan, and a Critique of Interiorized Notions of Ethno-Religious Identity“. *Man, New Series*, 27/4, str. 799–819.
- Tomelić, M. 2002. „Tradicionalna vjerovanja u usmenoj predaji“, *Čakavska rič*, 30/1-2, str. 461–473.30.
- Tomelić, M. 2004a. „Peliške smihurice“. *Čakavska rič*, 32/1, str. 145–155.
- Tomelić, M. 2004b. „Peliške smihurice“. *Čakavska rič*, 22/2, str. 311–318.
- Tomelić Ćurlin, M. 2008. „Nazivi za vinogradarstvo u središnjem dijelu poluotoka Pelješca“. *Anali Dubrovnik*, 46, str. 279–293.
- Tomelić Ćurlin, M. i D. Ćurković. 2012. „Priče iz folklorne tradicije poluotoka Pelješca“. *Poznańskie Studia Slawistyczne*, 3, str. 275–288.
- Tomelić Ćurlin, M. i A. Runjić-Stoilova. 2010. „Sapletene kletve“ *Anali Dubrovnik*, 48, str. 377–396.
- Walter, P. 2006. *Kršćansta mitologija. Svetkovine, obredi i mitovi srednjega vijeka*. Zagreb: Scarabeus.
- Vrkić, J. 1995. *Vražja družba: hrvatske predaje o vilama, vješticama, vrazima i drugim nadnaravnim bićima: 250 najljepših obrađenih, 40 antologijskih izvornih*. Zagreb: Glagol.
- Vukša Nahod, P. i Ćurković, D. (uskoro) „Goranski elementi u sjevernomoslavačkome govoru Gornje Jelenske“.
- Zečević, D. 1990. „Ozračje pučkog nabožnog štiva, vjere i vjerovanja u pripovijedanju o zbivanjima iz svakodnevnog i osobnog života“. *Narodna umjetnost*, 27/1, str. 211–244.

Marijana TOMELIĆ-ĆURLIN & Dijana ĆURKOVIĆ

LANGUAGE, BELIEFS AND VOWS IN PELJEŠAC

Researching into the oral tradition of the central part of Pelješac peninsula, the authors recorded a number of beliefs and vows. The present paper is an analysis of a part of the collected material. The first part of the analysis presents beliefs, and the second one vows related to the life cycle of an individual in the traditional culture, connected to the annual calendar of rural communities in the central part of Pelješac. The main purpose of the paper is to provide a detailed description of the local speech patterns from Kuna, Pijavičino, and Potomje, on the basis of traditional storytelling that can be heard from native speakers, which are often a reflection of the Mediterranean-Balkan cultural environment. Themes and motifs reveal the pre-Christian and Christian roots as well.

Key words: *Pelješac, beliefs, vows, dialect, storytelling*